

บทที่ 4

การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 ที่ได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 30 กันยายน พุทธศักราช 2484 และประกาศใช้เป็นกฎหมายในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พุทธศักราช 2484 มีสาระสำคัญดังนี้¹

ประการที่หนึ่ง ยุบเลิกมหาเถรสมาคมและแบ่งอำนาจการปกครองเป็น 3 ส่วน ได้แก่ สังฆสภา สังฆมนตรี และคณะวินัยธร เพื่อถ่วงดุลอำนาจการบริหารคณะสงฆ์เช่นเดียวกับการปกครองฝ่ายอาณาจักร

ประการที่สอง จำกัดอำนาจของสมเด็จพระสังฆราชด้านบริหารคณะสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจแต่เพียงในนามตามบทแห่งพระราชบัญญัติ เช่น ทรงดำรงตำแหน่ง สกลมหาสังฆปริณายก บัญญัติสั่งมาปฏิบัติตามคำแนะนำของสังฆสภา บริหารการคณะสงฆ์ ทางคณะสังฆมนตรีและทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร

ประการที่สาม วางสู่ทางที่จะรวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันอยู่นี้ให้เป็นนิกายเดียวกัน โดยกำหนดบทเฉพาะกาลไว้ในมาตรา 60 ซึ่งระบุให้คณะสงฆ์กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยในเวลา 8 ปีเพื่อรวมนิกายสงฆ์

¹ คณิงนิตย์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของพุทธสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.2475-2484. หน้า 198-

การจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์

การจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์โดยทาง “สังฆสภา” ได้แบ่งอำนาจการบริหาร เป็น 3 ส่วนคือ²

ก. สังฆสภา ประกอบด้วยสมาชิก 45 รูป มีหน้าที่ร่างสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ขึ้นใช้ในการบริหาร เป็นการใช้มติส่วนมากตามระบอบประชาธิปไตย

ข. สังฆมนตรี ประกอบด้วยสังฆนายก 1 รูปและสังฆมนตรีไม่เกิน 9 รูปอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปีมีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารคณะสงฆ์

ค. คณะวินัยธร มีหน้าที่ในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามกรรมวินัยและสังฆาณัติ

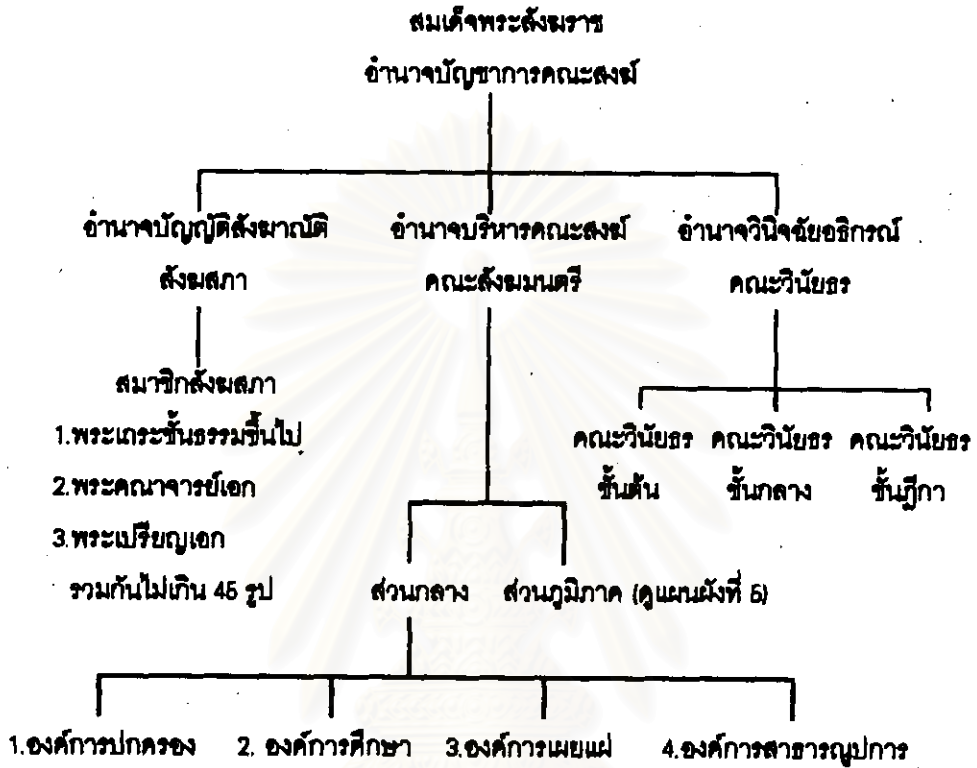
(ดูแผนผังการบริหารงานประกอบ)

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

แผนผังหน้าที่ในการบริหารงานคณะสงฆ์ตามลำดับขั้นดังนี้

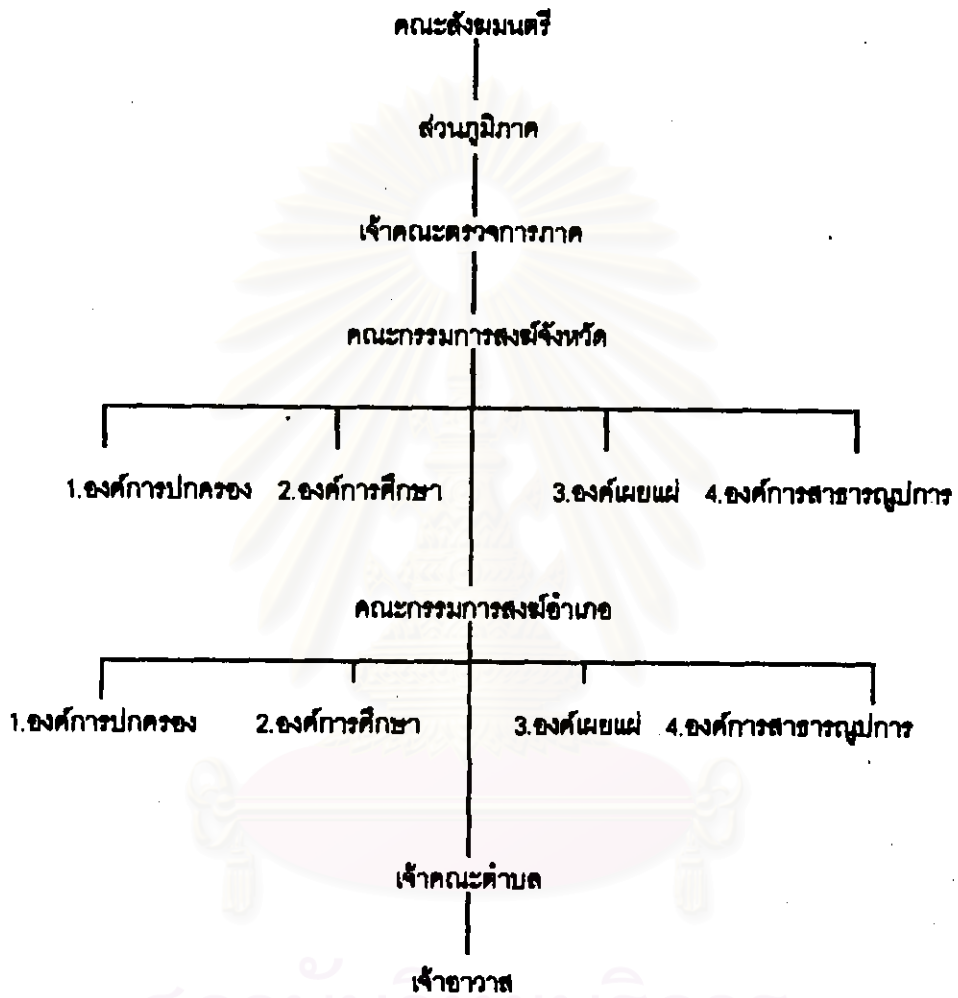

แผนผังที่ 4 แผนผังการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง

ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484

³ ที่มา : พระเทพเมธี (ปุ่นคุณโก) ผู้รวบรวม, ประมวลอรรถาธิบายคณะสงฆ์, (พระนคร, อักษรเจริญทัศน์, 2492), หน้า 20. อ้างใน คณิศนิตย์ จันทบุตร, เรื่องเดิม, หน้า 199.

(ต่อจากแผนผังที่ 4)

แผนผังที่ 5 แผนผังการปกครองของคณะส่งเสริมส่วนภูมิภาค

ตามพระราชบัญญัติคณะส่งเสริม พ.ศ.2484

หน้าที่และอำนาจในการบริหารงานคณะสงฆ์ตามพ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484

จากแผนผังการบริหารงานข้างต้นสามารถอธิบายที่มาของตำแหน่งหน้าที่และอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 ได้ดังนี้

1. สมเด็จพระสังฆราช

คือสมเด็จพระราชาคณะที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นให้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ตามมาตรา 6 และมาตรา 7 ทรงเป็นพระประมุขของคณะสงฆ์มีหน้าที่ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ตามพ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 กล่าวคือทรงบัญญัติสังฆาณัติโดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรีและทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร ตามมาตรา 6,7,8⁴

อำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราชตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ที่ได้ประกาศบังคับใช้มาแล้วทั้ง 3 ฉบับ มีอำนาจหน้าที่แตกต่างกันตามแต่ละช่วงสมัยโดยแบ่งเป็น 3 ช่วงสมัยคือ

สมัยที่ 1 ช่วงประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองและทรงรับผิดชอบในหน้าที่ด้วยพระองค์เอง มหาเถรสมาคมเพียงแต่เป็นที่ทรงปรึกษาเท่านั้น

สมัยที่ 2 ช่วงประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองมิได้ ต้องทรงบัญชาการคณะสงฆ์แยกกันทางสังฆสภา ทางคณะสังฆมนตรี และทางคณะวินัยธรแล้วแต่กรณี โดยมีต้องรับผิดชอบหน้าที่ในการบริหาร เพราะอำนาจการบริหารอยู่ที่สังฆนายกและคณะสังฆมนตรี

⁴ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484, อ้างใน โชติ ทองประยูร, คำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ภาค 3, กฎหมายคณะสงฆ์ฉบับเก่า, (พิมพ์ครั้งที่ 5, 2512), หน้า 3.46-3.47.

สมัยที่ 3 ช่วงประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ตามลำพังพระองค์เองและทรงรับผิดชอบด้วยพระองค์เอง โดยทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 8 ส่วนหนึ่ง กับทรงบัญชาการคณะสงฆ์รวมกันทางมหาเถรสมาคมและทรงรับผิดชอบในหน้าที่ร่วมกับมหาเถรสมาคม เพราะทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม ตามมาตรา 9 อีกส่วนหนึ่ง

ข้อที่ควรสังเกตประการหนึ่งคือ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นี้ ไม่ได้ไปบอกถึงการพ้นจากตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราช โดยการบรรจุไว้ในมาตราใด เหตุผลเพราะว่าสมเด็จพระสังฆราชตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นั้น ไม่อยู่ในฐานะต้องรับผิดชอบในการดำเนินกิจการคณะสงฆ์แต่อย่างใด เพราะมีสังฆสภา คณะสังฆมนตรีและคณะวินัยธรเป็นฝ่ายดำเนินงานและรับผิดชอบอยู่โดยเฉพาะแต่ละส่วนแล้ว นอกจากนี้บรรดาสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ และบัญชาสมเด็จพระสังฆราชอันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์ทุกกรณี ก็มีผู้รับผิดชอบลงนามรับสนองพระบัญชาอยู่ เรื่องนี้นายโชติ ทองประยูร^๑ ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายคณะสงฆ์อธิบายว่า ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 36 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เมื่อสมเด็จพระสังฆราชมีต้องรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่เช่นนี้ จึงไม่จำเป็นต้องบัญญัติกรณีพ้นจากตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชไว้^๒ ซึ่งจะแตกต่างกับตำแหน่งของคณะสังฆมนตรีที่ต้องรับผิดชอบในการบริหารคณะสงฆ์ทั้งงานบริหารทั่วไปและเฉพาะองค์การ จึงต้องมีวาระในการพ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 30 และ 31 แห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ฉบับนี้

ดังนั้นในช่วงระยะเวลา 21 ปีแห่งการบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นี้ มีสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ 3 รูปคือ

1. สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุทธเทโว) วัดสุทัศนเทพวราราม พ.ศ.2481-2487

^๑ โชติ ทองประยูร ป.๒.7,เนติบัณฑิต,

-อดีตหัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา

-อนุกรรมการร่างกฎหมายมหาเถรสมาคม

-อาจารย์สอนวิชากฎหมายคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.42.

2. สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น สุจิตฺโต) วัดบวรนิเวศ
วิหาร พ.ศ.2488-2501

3. สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ.2503-2505

2. สังฆสภา

คือ สภาแห่งสงฆ์ ที่ประกอบด้วยสมาชิกรวมกันไม่เกิน 45 รูป (ตามมาตรา 11) โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งประธานสภา 1 รูป, รองประธาน 1 รูปหรือหลายรูปก็ได้จากมติของสังฆสภา และในการแต่งตั้งประธาน รองประธานนั้น ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ลงนามรับสนอง (ตามมาตรา 12) ดังนั้นในส่วนของสังฆสภานี้สามารถแยกสาระสำคัญออกเป็น 3 ส่วนคือ

- 2.1 ส่วนประกอบของสังฆสภา
- 2.2 การประชุมสังฆสภา
- 2.3 การเสนอญัตติ
- 2.4 อำนาจหน้าที่ของสังฆสภา
- 2.5 สำนักงานเลขาธิการสังฆสภา

1.) ส่วนประกอบของสังฆสภา

สังฆสภาประกอบไปด้วยสมาชิก 45 รูปได้แก่

- (1) พระเถระชั้นธรรมขึ้นไป
- (2) พระคณาจารย์เอก⁷

⁷ ตำแหน่ง "พระคณาจารย์" เป็นตำแหน่งที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเริ่มตั้งขึ้นเพื่อยกย่องภิกษุผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน 3 สาขาคือ

1. สาขาเทคนา คือพระที่มีความสามารถในการเทศน์เผยแผ่ธรรมเป็นเลิศ
2. สาขาปริยัติ คือพระที่มีความสามารถเชี่ยวชาญในการศึกษา หรือส่งเสริมการศึกษา
3. สาขาธรรมา คือพระที่มีความสามารถในการแปล, เขียน, หรือประพันธ์หนังสือ

(3) พระเบ็ญญเอก (ตั้งแต่ชั้นเบ็ญญ 7-9)

ซึ่งในกรณีที่มีพระภิกษุที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมีจำนวนมากกว่าที่ระบุไว้ในมาตรา 11 ท่านให้ถือเอาตามลำดับสมณศักดิ์ และตามลำดับอาวุโส ซึ่งเขียนไว้ในมาตรา 11 วรรค 2 ว่า "...แต่ทั้งนี้ ถ้ามีจำนวนเกินกว่าที่กำหนด ให้เป็นสมาชิกตามลำดับ (1),(2),(3) และตามลำดับอาวุโส"⁶ สมาชิกสังฆสภาจะสิ้นสุดสมาชิกภาพลงเมื่อ

(1) ถึงมรณภาพ

(2) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

(3) ลาออก

(4) สังฆสภาวินิจฉัยให้ออกโดยคะแนนเสียงเกินกว่าสองในสามของสมาชิกที่มาประชุม (ตามมาตรา 15)

2.2 การประชุมสังฆสภา

เรื่องสำคัญที่เกี่ยวกับการประชุมสังฆสภาบัญญัติไว้ใน มาตรา 13,14,16,17,18,19, และ 20 เนื้อหาโดยรวมคือ ในการประชุมสามัญทุกคราวสมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งสมาชิกในสังฆสภานั้น ให้เป็นประธานสภาหนึ่งรูป เป็นรองประธานหนึ่งรูปหรือหลายรูปก็ได้ การแต่งตั้งประธานรองประธานสังฆสภานี้ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการลงนามรับสนองซึ่งประธานสังฆสภาและรองประธานสังฆสภานั้นมีหน้าที่ดำเนินกิจการของสังฆสภาให้เป็นไปตามข้อบังคับการประชุม และในการประชุมทุกคราว จะต้องมีการประชุมไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

มี 3 ระดับคือ พระคณาจารย์, พระคณาจารย์โท, และพระคณาจารย์เอก ซึ่งทั้ง 3 ตำแหน่งนี้ไม่ได้รับความนิยมจากพระสงฆ์เท่าที่ควร ปัจจุบันไม่มีตำแหน่งนี้แล้ว

(ดูระเบียบการแต่งตั้งพระคณาจารย์ใน แดงการณคดีคณะสงฆ์ เล่ม 33 พ.ศ.2488, หน้า 59-67)

⁶ ส.เขาวนันท, กฎหมายพระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พร้อมด้วยกฎกระทรวง และกฎระเบียบ ประกาศมหาดไทย, (พิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสรับพระบัญชาแต่งตั้งเจ้าคณะภาค 8 พระเทพปัญญาสุธี วัดไตรมิตรวิทยาราม, 2537). หน้า 69.

สมัยประชุม ตามมาตรา 18 ระบุว่าปีหนึ่งให้มีสมัยประชุมสมัยหนึ่งหรือหลายสมัยก็ได้แล้วแต่สภาจะกำหนด แต่สมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่งนั้น ให้มีกำหนดเวลาไม่เกิน 30 วัน หากมีกรณีจำเป็นสมเด็จพระสังฆราชจะทรงเรียกประชุมสมัยวิสามัญได้ แต่การนี้สมเด็จพระสังฆราชจะทรงเรียกประชุมสมัยวิสามัญได้ก็ต่อเมื่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการร้องขอ ดังนั้นอาจมองเห็นได้ดีกว่าบทบาทของสมเด็จพระสังฆราช นอกจากบัญญัติการคณะสงฆ์โดยผ่านสังฆสภาตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว หน้าที่อีกประการหนึ่งใน พ.ร.บ.ฉบับนี้คือ

- 1) การเรียกประชุมสังฆสภา (ม. 19)
- 2) ทำหน้าที่เปิด-ปิด การประชุมสภา (ม. 19 วรรค 2)
- 3) เรียกประชุมสภาสามัญวิสามัญได้แต่ต้องเมื่อมีคำร้องขอจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ม. 20)

2.3 การเสนอญัตติ

ญัตติที่จะเสนอเข้าปรึกษาในที่ประชุมนั้นเสนอได้ 3 ทางคือทางคณะสังฆมนตรี ทางกระทรวงศึกษาธิการ และทางสมาชิกสังฆสภา แต่ญัตติที่เสนอทางสมาชิกสังฆสภานั้น จะต้องให้สังฆนายกรับรองและจากข้อนี้เอง(มาตรา 16) อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ตำแหน่งสังฆนายกเป็นตำแหน่งที่พระสงฆ์ทั้งสองนิกาย ผลักดันพระเถระชั้นสูงของตนให้เข้ารับตำแหน่งสังฆนายก เพราะนอกจากเป็นตำแหน่งสูงสุดในการบริหารแล้วยังมีอำนาจในการรับญัตติหรือไม่รับข้อเสนองของสมาชิกสังฆสภา เข้าในที่ประชุมอีกด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า การลงมติข้อปรึกษานั้นให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ แต่ทั้งนี้ถ้ามีความสงสัยในญัตตินั้น การตีความให้เป็นไปในทางรักษาพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัดโดยไม่ต้องลงมติได้^๑ ซึ่งนับว่าเป็นความรอบคอบรัดกุมของพระราชบัญญัติฉบับนี้ที่จะรักษาพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด มิใช่จะลงมติตามข้อเสนอโดยเสียงข้างมากไปหมดทุกเรื่อง ในกรณีที่มี

^๑ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 มาตรา 17, อ้างใน ส.เชาวน์ศรี. กฎหมายพระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. 2537. หน้า 71.

ความเห็นเป็น 2 ประการ โดยการลงมติของสมาชิกสังฆสมามีจำนวนเท่ากัน กฎหมายฉบับนี้ได้มอบให้ประธานในที่ประชุมเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาด ตามมาตรา 17 วรรค 2 ว่า

“สมาชิกคนหนึ่งยอมมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้ามีจำนวนเสียงลงคะแนนเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมมีสิทธิชี้ขาด ให้เป็นไปทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือจะให้ระงับเรื่องนั้นไว้ก็ได้”¹⁰

แต่กรณีเช่นนี้ยังไม่มีปรากฏว่ามีการลงมติในที่ประชุมด้วยคะแนนเสียงเท่ากัน ตลอดระยะเวลาที่ประกาศบังคับให้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นั้น

2.4 อำนาจหน้าที่ของสังฆสภา

อำนาจและหน้าที่ของสังฆสภานั้นมีปรากฏในมาตรา 22,23,25,26 โดยรวมก็คือ สังฆสมามีหน้าที่ในการออกสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวง ข้อบังคับ และระเบียบ¹¹ ทั้งนี้ต้องไม่ขัดกับพระธรรมวินัย

¹⁰ เรื่องเดิม, หน้า 71.

¹¹ เทียบกับฝ่ายอาณาจักรดังนี้

สังฆาณัติ = พระราชบัญญัติ

กติกาสงฆ์ = พระราชกฤษฎีกา

กฎองค์การ = กฎกระทรวง

พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช = พระบรมราชโองการ

ข้อบังคับ = กฎสำนักนายกรัฐมนตรี

ระเบียบ(ทางคณะสงฆ์) = ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี

แต่ระเบียบนั้นกระทรวงศึกษาธิการมีสิทธิออกได้ตามพระราชบัญญัติอนุญาติไว้

(โชติ ทองประยูร, กฎหมายพระสงฆ์ฉบับเก่า ภาค 3 พ.ร.บ.คณะสงฆ์ 2484, หน้า 3.51)

ในมาตรา 25 บัญญัติว่า “สังฆสมณามีอำนาจเลือกสมาชิกสังฆสภาตั้งเป็นคณะกรรมการวิสามัญและมีอำนาจเลือกพระภิกษุ ซึ่งเป็นสมาชิกสังฆสภาหรือมิได้เป็นสมาชิกสังฆสภาก็ตาม ตั้งเป็นกรรมาธิการวิสามัญ เพื่อกระทำกิจการหรือพิจารณาสอบสวนข้อความอันอยู่ในวงงานของสังฆสภาหรือที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์”¹¹

จากมาตรานี้จะเห็นได้ว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ได้เปิดกว้างหรือเปิดโอกาสให้กับพระสงฆ์ทั่วไปได้เข้าร่วมประชุมหรือร่วมตัดสินใจต่าง ๆ ในกรณีในเรื่องนั้นต้องหาผู้รู้เฉพาะด้านมาสืบสวนหรือในการบริหารปกครองคณะสงฆ์ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีได้แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสังฆสภาแต่มีความรู้ความสามารถดี ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นหรือชี้แจง ตามข้อปรีกษาของสังฆสภา ข้อ 43 วรรค 3 ว่า

“..คณะกรรมการมีอำนาจนิมนต์ภิกษุใดๆ หรือเชิญผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการ มาชี้แจงแสดงความคิดเห็นในกิจการที่กระทำหรือพิจารณาอยู่นั้นได้”¹²

จากข้อปรีกษาของสังฆสภาข้อนี้ไม่ได้กำหนดอายุพรรษาของภิกษุผู้จะเข้ามาร่วมพิจารณากิจการสงฆ์ซึ่งมีสิทธิในการเข้านั่งฟังการประชุมของคณะกรรมการได้ทุกเมื่อ แต่ไม่มีสิทธิลงมติ¹³ แม้ว่าจะไม่มีสิทธิลงมติในองค์ประชุมก็ตามอย่างน้อยก็เป็นการเปิดโอกาสให้สงฆ์ทั่วไปได้รับรู้การทำงานระบบสังฆสภาได้ชัดเจนขึ้น แต่คณะกรรมการนี้จะกำหนดให้อยู่ในตำแหน่งเป็นระยะๆ หากมีความรู้ความสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดีก็จะอยู่ในตำแหน่งต่อไปได้เรื่อยๆ แต่ถ้าหากปฏิบัติหน้าที่บกพร่องความรู้ความสามารถไม่ถึงก็จะไม่ได้คัดเลือกเข้ามาอีก เป็นการทยอยออกไปเพื่อเปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ความสามารถกว่า

¹¹ มาตรา 25 แห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484, ส.เขาวนันทน์, อ่างแล้ว, หน้า 74.

¹² แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 30, พ.ศ.2485, หน้า 20.

¹³ แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 30, พ.ศ.2485, หน้า 20-21.

เข้ามาทำหน้าที่ได้¹⁴ นับว่าเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของคณะสงฆ์ให้รวดเร็วขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมีการเปิดโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ทั่วไปที่เป็นกรรมวาจาจารย์ได้เข้าร่วมประชุม ในสังฆสถานนั้น อาจเกิดกรณีข้อขัดแย้งได้เถียงกันได้ ในระหว่างการประชุม ดังนั้นสังฆสภาจึงได้ตราข้อบังคับการประชุมออกมา ให้อยู่ในระบบระเบียบของการประชุมเพื่อความเหมาะสมแก่สมณภาวะด้วย โดยตราไว้ในมาตรา 26 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และอาศัยความในมาตรา 26 แห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้เอง สังฆสภาจึงได้ออกข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสังฆสภา ทั้งหมด 9 หมวด 53 ข้อ โดยสรุปคือ¹⁵

- หมวดที่ 1 การเลือกประธานและรองประธานสังฆสภา
- หมวดที่ 2 หน้าที่และการดำเนินงานในสังฆสภา
- หมวดที่ 3 การประชุม
- หมวดที่ 4 ข้อเสนอและญัตติ
- หมวดที่ 5 การอภิปราย
- หมวดที่ 6 การลงมติ
- หมวดที่ 7 คณะกรรมการ
- หมวดที่ 8 ความผิด
- หมวดที่ 9 เบ็ดเตล็ด

2.5 สำนักงานเลขาธิการสังฆสภา

เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ออกมาใช้แล้วได้มีการตั้งสำนักงานเพื่อเป็น “ศูนย์กลาง” ของการทำงานทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรขึ้นมา โดยให้

¹⁴ จลอง เจยาคม. กรณีศึกษาบทบาทและการปกครองคณะสงฆ์ไทย : ผ่าศาสนจักรทะลวงจุดตัน. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มรรณพ, 2539), หน้า 45.

¹⁵ แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 30, พ.ศ.2485, หน้า 8-22.

“กรมการศาสนา” ทำหน้าที่เลขาธิการสังฆสภาและสำนักงานเลขาธิการสังฆมนตรีอีกด้วย ตามมาตรา 59 แห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้

ตำแหน่ง “เลขาธิการสังฆสภา” เป็นของใครไม่ได้กำหนดตัวบุคคลโดยตรง นอกจากให้กรมการศาสนาทำหน้าที่เลขาธิการสังฆสภาเท่านั้น ต่างกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ.2505 ซึ่งได้กำหนดไว้ในมาตราที่ 13 ว่า “ให้อธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง และให้กรมการศาสนาทำหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม”¹⁶ แต่เข้าใจว่าอธิบดีกรมการศาสนาต้องทำหน้าที่เป็นเลขาธิการคณะสังฆมนตรีด้วยตามที่โชติ ทองประยูร กรรมการร่าง พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ได้บรรยายไว้ว่า ให้อธิบดีกรมการศาสนาทำหน้าที่เป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคม และกรมการศาสนาทำหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคมเพราะ “...ได้เคยทำหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสังฆสภา และคณะสังฆมนตรีมาแล้ว ตามความใน มาตรา 59 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484”¹⁷ สำหรับที่ตั้งกรมการศาสนานั้นเดิมชื่อว่า “กรมธรรมการ” กระทรวงธรรมการ ต่อมาวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2484 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “กรมการศาสนา” กระทรวงศึกษาธิการ¹⁸ ตั้งอยู่ภายในกระทรวงศึกษาธิการถึงปัจจุบัน

¹⁶ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505, ช้างใน ส.เขาวนันท, กฎหมายพระสงฆ์, หน้า 102.

¹⁷ โชติ ทองประยูร, ความบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505, ช้างแล้ว, หน้า 1.51.

¹⁸ กรมการศาสนา, แนะนำกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, (ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมการศาสนา พิมพ์เผยแพร่, 2537), หน้า 2.

ที่ตั้งกรมการศาสนานั้นเดิมที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเคยเสนอมาทางคณะสังฆมนตรีว่าจะปรับปรุงวัดมหาธาตุเป็นที่ตั้งประชุมสังฆสภา ที่ประชุมสังฆมนตรี ที่ทำการกรมการศาสนาและสำนักงานของสมาคมทางพุทธศาสนา ให้เสร็จก่อนฉลองพุทธศตวรรษยุค 2500 ปี และคณะสังฆมนตรีก็ไม่ขัดข้องประการใด แต่การก่อสร้างก็ไม่ได้ดำเนินการแต่อย่างใด และเรื่องนี้ก็เงียบหายไป คงมีแต่การจัดสร้างพุทธมณฑลเท่านั้นเพื่อเป็นพุทธอนุสรณ์สถาน

(กรมการศาสนา, รายงานการประชุมคณะสังฆมนตรี ครั้งที่พิเศษ วันเสาร์ที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2495 ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร)

ตลอดระยะเวลา 21 ปีที่ประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 มีสังฆสภา
จำนวน 7 ชุด มีผลงานที่สังฆสภาออกเป็นกฎหมายสำหรับการปฏิบัติของสงฆ์เรียกว่า
“สังฆาณัติ” ทั้งหมด 7 เรื่อง คือ¹⁹

1. สังฆาณัติระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พุทธศักราช 2485
2. สังฆาณัติกำหนดเขตภาค พุทธศักราช 2485
สังฆาณัติกำหนดเขตภาค พุทธศักราช 2485 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2486
สังฆาณัติกำหนดเขตภาค พุทธศักราช 2485 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2492
3. สังฆาณัติระเบียบพระคณาธิการ พุทธศักราช 2486
สังฆาณัติระเบียบพระคณาธิการ พุทธศักราช 2486 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช
2492
4. สังฆาณัติระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธศักราช 2487
5. สังฆาณัติให้ใช้ระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธร พุทธศักราช 2486
6. สังฆาณัติระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธร พุทธศักราช 2485
7. ประมวลระเบียบวิธีพิจารณาวินัยช้อยอภิกขณ์

สำหรับรายชื่อสมาชิกสังฆสภาชุดแรกนั้น เมื่อมีการประกาศใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.
2484 แล้ว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี) ได้ดำเนินการ
ปรึกษากับพระเถระผู้ใหญ่ในครั้งนั้นเรียบร้อยแล้ว จึงได้มีการประกาศนามสมาชิกสังฆสภา
ชุดแรก จำนวน 41 รูป ดังประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ดังนี้

“ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่อง สมาชิกสังฆสภา

ตามความในมาตรา 11 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484
กำหนดจำนวนและคุณลักษณะของสมาชิกสังฆสภาไว้แล้วนั้น รัฐมนตรีว่าการ

¹⁹ ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป,
(มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสจิตสมัชชฉลองครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยา
ลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521), หน้า 22-23)

กระทรวงศึกษาธิการขอประกาศนามสมาชิกสังฆสภาดังต่อไปนี้ คือ

1. สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์	2. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
3. สมเด็จพระวันรัต	4. สมเด็จพระมหาธีรวงศ์
5. พระศาสนโศภน	6. พระธรรมวโรดม
7. พระพิมลธรรม	8. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
9. พระพรหมมุนี	10. พระมหาโพธิวงศาจารย์
11. พระธรรมเจดีย์	12. พระธรรมปาโมกข์
13. พระธรรมไตรโลกาจารย์	14. พระธรรมดิลก
15. พระธรรมปิฎก	16. พระสุเมธอาจารย์
17. พระเทพเวที	18. พระศรีสุธรรมมุนี
19. พระปิฎกโกศล	20. พระสุพจนมุนี
21. พระอมรมุนี	22. พระปริยัติโศภน
23. พระวิสุทธิสมโพธิ	24. พระภัทรมุนี
25. พระสุธีวรคุณ	26. พระอริยมณี
27. พระมหาเขียน สุตสีโล	28. พระมหาจับ สุตธมโม
29. พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน	30. พระมหาเช้า สุตปญฺโญ
31. พระมหาธีรอม มหาวิโร	32. พระมหาธีร เขมาภิโร
33. พระมหาทองคำ ธมฺมทฺธโช	34. พระมหานิรันดร์ นิรันดโร
35. พระมหาบุญรอด สุชีโว	36. พระมหาปลอด กมฺหฺมโท
37. พระมหาปลั่ง อังคาโก	38. พระมหาวิเชียร วิสุโร
39. พระมหาสวัสดิ์ ธมฺมชฺฌายี	40. พระมหาสุต จิตฺวิโร
41. พระมหาเอี่ยม อุปคฺคฺโต	

ประกาศ ณ วันที่ 7 พฤษภาคม พุทธศักราช 2485

พ.อ. ประยูร ภมรมนตรี

รัฐมนตรี²⁰

²⁰ แฉลงการณ์คณะสงฆ์ เล่มที่ 30, ภาคพิเศษ, ตุลาคม, 2485, หน้า 2-4.

หลังจากที่มีการเปิดประชุมสังฆสภาสมัยสามัญครั้งแรก เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2485²¹ สถานที่ประชุมคือ ตำหนักสมเด็จพระมหาธาตุและการประชุมครั้งนี้จัดเป็นงานรัฐพิธี โดยมีสมเด็จพระสังฆราชได้เสด็จไปเป็นประธานเปิดการประชุม จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีพร้อมด้วยคณะและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปร่วมงานรัฐพิธีครั้งนี้จำนวนมาก ต่อมาได้มีการประชุมคัดเลือกเพื่อแต่งตั้งประธานและรองประธานสังฆสภาตามมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 โดยมีประกาศของสมเด็จพระสังฆราชดังนี้²²

“ประกาศ
ตั้งประธานและรองประธานสังฆสภา
สมเด็จพระสังฆราช

โดยที่สังฆสภาได้ลงมติเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พุทธศักราช 2484 เลือกสมาชิกสังฆสภาให้เป็นประธานและรองประธานสังฆสภาคือ

1. สมเด็จพระวันรัต เป็นประธานสังฆสภา
2. พระศาสนโศภณ เป็นรองประธานสังฆสภา รูปที่ 1
3. พระธรรมเจดีย์ เป็นรองประธานสังฆสภา รูปที่ 2

สมเด็จพระสังฆราช จึงให้ตั้งผู้มีนามดังกล่าวแล้ว เป็นประธานและรองประธานสังฆสภา ตามความในมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ตั้งแต่ บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ 29 พฤษภาคม พุทธศักราช 2485

ผู้รับสนอง พระบัญชา

พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี

²¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่มที่ 30, ภาคพิเศษ, มิถุนายน 2485, หน้า 4-5.

²² รายละเอียดการคัดเลือกสมาชิกสังฆสภาและประธานสังฆสภา ดู แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสงครนราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 176-186.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ²³

เมื่อมีการประกาศตั้งประธานและรองประธานสังฆสภาแล้วขั้นต่อไปคือประชุมสังฆสภาเพื่อคัดเลือกพระเถระที่เหมาะสมจะดำรงตำแหน่งสังฆนายก คณะสังฆมนตรีและผู้บริหารคณะสงฆ์ตามลำดับไป

3. คณะสังฆมนตรี

คณะสังฆมนตรี คือ คณะสงฆ์ผู้ทำหน้าที่สูงสุดในการบริหารงานฝ่ายศาสนจักร เหมือนกับคณะรัฐบาลหรือคณะรัฐมนตรีที่ทำหน้าที่บริหารงานฝ่ายอาณาจักร คณะสังฆมนตรีตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ประกอบด้วยสังฆนายก 1 รูป และสังฆมนตรีอีกไม่เกิน 9 รูป (มาตรา 28)

ผู้แต่งตั้งสังฆมนตรีคือสมเด็จพระสังฆราชโดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ลงนามรับสนอง ทั้งสังฆนายกและสังฆมนตรีอย่างน้อย 4 รูปเลือกจากสมาชิกของสังฆสภา นอกนั้นจะเลือกจากพระภิกษุผู้มีความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษ แม้มิได้เป็นสมาชิกของสังฆสภาก็ได้ (มาตรา 29)

3.1 อำนาจหน้าที่ของคณะสังฆมนตรี

คณะสังฆมนตรี มีหน้าที่บริหารการคณะสงฆ์ ตามมาตรา 30,33 วรรค3, 57 ซึ่งแบ่งการบริหารคณะสงฆ์ออกเป็นส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ในส่วนกลางนั้นแบ่งออกเป็น 4 องค์การคือ²⁴

- 1) องค์การปกครอง
- 2) องค์การศึกษา

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

²⁴ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484, มาตรา 33. ส.เชาวนันท, อ้างแล้ว, หน้า 76.

3) องค์การเผยแพร่

4) องค์การสาธารณูปการ

นอกจากนี้ในมาตรา 33 วรรค 2 ให้มีสัญญาบัตร กำหนดให้มีองค์การอื่นเพิ่มขึ้นอีกก็ได้ ซึ่งเป็นการเปิดทางไว้หากมีองค์การใดจำเป็นขึ้นมาในกาลข้างหน้านับว่าเป็นความรอบคอบในการป้องกันปัญหาอันอาจจะเกิดขึ้นในการปกครองในอนาคต ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาค นอกจากเป็นไปตามองค์การทั้ง 4 แบบส่วนกลางแล้ว ยังให้เป็นไปตามกำหนดในสัญญาบัตร อีกส่วนหนึ่ง

คณะสงฆ์ธรรมมีอำนาจและหน้าที่เต็มในการบริหารงานและการบังคับบัญชาลงโทษผู้กระทำผิด โดยในมาตรา 57 ให้ถือว่าพระภิกษุซึ่งได้รับให้ดำรงตำแหน่งตามบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ให้ถือว่าเป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมายอาญา ดังนั้นทั้งสังฆนายก และสังฆมนตรีต้องรับผิดชอบในการบริหารการคณะสงฆ์ ส่วนสังฆมนตรีผู้ได้รับแต่งตั้งให้บริหารองค์การใดต้องรับผิดชอบในหน้าที่องค์การนั้น และสังฆมนตรีทุกรูปจะได้รับแต่งตั้งให้บริหารองค์การใดหรือไม่ก็ตาม ต้องรับผิดชอบร่วมกันในกิจการทั่วไปของคณะสงฆ์²⁵ ตามมาตรา 30 แห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งรายละเอียดคุณสมบัติ ของภิกษุผู้บริหารคณะสงฆ์และหน้าที่หลักกล่าวไว้ในสัญญาบัตรระเบียบพระคณาธิการ

3.2 การพ้นจากตำแหน่งของคณะสงฆ์

คณะสงฆ์ธรรมต้องออกจากหน้าที่การบริหารการคณะสงฆ์ เมื่อบริหารการคณะสงฆ์ครบ 4 ปีแล้ว ตามมาตรา 31 นอกจากนี้สังฆมนตรีจะสิ้นสุดลงเฉพาะรูปเมื่อ

1. ถึงมรณภาพ
2. พ้นจากความ เป็นพระภิกษุ

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

พระคณาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้มีหน้าที่บริหารการคณะสงฆ์ มี 2 ประเภทคือ

- 1 พระคณาธิการส่วนกลาง
- 2 พระคณาธิการส่วนภูมิภาค

3. ลาออก

4. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถวายความเห็นให้ลาออก

สำหรับผลงานการประชุมของคณะสังฆมนตรี ตลอดระยะเวลา 21 ปี คณะสังฆมนตรีได้ประชุมรวม 410 ครั้ง เฉลี่ยปีละ 100 เรื่อง เรื่องที่ประชุมมีทั้งหมด 2,056 เรื่อง²⁶ แยกเรื่องตามลำดับมาน้อย ดังนี้²⁷

1. เกี่ยวกับการสาธารณูปการ 474 เรื่อง
2. เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ 446 เรื่อง
3. เกี่ยวกับกิจการทั่วไป 428 เรื่อง
4. เกี่ยวกับการศึกษาสงฆ์ 277 เรื่อง
5. เรื่องเบ็ดเตล็ด 274 เรื่อง
6. เกี่ยวกับการเผยแผ่ 157 เรื่อง

ผลงานของคณะสังฆมนตรีแต่ละองค์การจะกล่าวข้างหน้า

4. คณะวินัยธร

คณะวินัยธร คือคณะสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาคดีหรือวินิจฉัยอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ให้สงบระงับ ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ได้กล่าวถึงคณะวินัยธร ไว้ว่าการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ให้เป็นอำนาจและหน้าที่ของคณะวินัยธร (มาตรา 50) คณะวินัยธรมีอิสระในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยและสังฆาณัติ (มาตรา 52) ซึ่งระเบียบการแต่งตั้งพระวินัยธรและวิธีการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ให้เป็นไปตามสังฆาณัติ

²⁶ ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป, (มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสชิตกาลฉลองครบรอบ 84 ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521), หน้า 24.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-25.

สภามติระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธร พุทธศักราช 2485²⁸ ได้กำหนดไว้ว่าคณะวินัยธรแต่งตั้งโดยสมเด็จพระสังฆราช²⁹ ขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช ตามสภามตินี้ กำหนดคณะวินัยธรมี 3 ชั้นคือ³⁰

1. คณะวินัยธรชั้นต้น

ได้แก่วินัยธรจังหวัด โดยปกติให้มีจังหวัดละ 1 คณะ แต่ถ้าจำเป็นจะให้มีมากกว่านั้นก็ได้ ถ้าในจังหวัดนั้นมีวัดเป็นจำนวนมากเพื่อให้คณะวินัยธรชั้นต้นมีเพียงพอแก่การตัดสินคดี แต่ถ้าจังหวัดใดมีวัดหรือพระภิกษุน้อย ท่านให้รวมหลายจังหวัดเป็นคณะเดียวกันได้

คุณสมบัติของภิกษุ ผู้ทำหน้าที่วินัยธรชั้นต้น ประกอบด้วย

- ก. เป็นเปรียญ นักธรรมชั้นโท หรือเป็นนักธรรมชั้นเอก
- ข. มีพรรษาพัน 5
- ค. โดยความเห็นชอบของคณะสังฆมนตรี
- ง. มีสำนักอยู่ในเขตอำนาจแห่งคณะของตน

2. คณะวินัยธรชั้นอุทธรณ์

ได้แก่คณะวินัยธรส่วนกลางที่ทำหน้าที่รับอุทธรณ์หรือวินิจฉัยที่ผ่านคณะวินัยธรชั้นต้นมาแล้วทั่วราชอาณาจักร ซึ่งมีสำนักอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ และธนบุรีเท่านั้น

คุณสมบัติของภิกษุผู้ทำหน้าที่วินัยธรชั้นกลาง ประกอบด้วย

- ก. เป็นเปรียญไม่ต่ำกว่า 6 ประโยค และเป็นนักธรรมชั้นเอก
- ข. มีพรรษาพัน 10
- ค. โดยความเห็นชอบของคณะสังฆมนตรี
- ง. มีสำนักงานอยู่ในจังหวัดพระนครและธนบุรี

²⁸ แดงการณโคณะสงฆ์, เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, หน้า 1-7.

²⁹ แดงการณโคณะสงฆ์, เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, มาตรา 4.

³⁰ แดงการณโคณะสงฆ์, เล่มที่ 30, พ.ศ.2485, มาตรา 5-10.

3. คณะวินัยธรชั้นฎีกา

ได้แก่คณะวินัยธรที่วินิจฉัยอธิกรณ์ชั้นสุดท้ายซึ่งเป็นชั้นสูงสุด การพิจารณาตัดสินถือว่าเด็ดขาด มีสำนักอยู่ในส่วนกลางคือ กรุงเทพฯ(ธนบุรี)เท่านั้น

คุณสมบัติของภิกษุผู้ทำหน้าที่คณะวินัยธรชั้นฎีกา ประกอบด้วย

ก. เป็นสมาชิกสังฆสภา แต่มิได้ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรี หรือเคยเป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์มาแล้วไม่น้อยกว่าสามปี

ข. มีพรรษาพัน 10

ค. โดยความเห็นชอบของสังฆสภา

ประธานคณะวินัยธรหรือหัวหน้าคณะวินัยธรหรือพระวินัยธรมอบพ้นจากตำแหน่งหน้าที่เมื่อ³¹

- 1) ถึงมรณภาพ
- 2) พ้นจากความเป็นภิกษุ
- 3) ลาออก
- 4) ให้ออก
- 5) ขาดองค์คุณตามมาตรา 10 (คุณสมบัติของพระวินัยธร ข้างต้น)

จะเห็นว่าการพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ของพระวินัยธรจะแตกต่างกับการพ้นตำแหน่งหน้าที่ของคณะสังฆมนตรี คือ การพ้นหน้าที่ของพระวินัยธรจะไม่ได้กำหนดระยะเวลาไว้เหมือนคณะสังฆมนตรีที่มีเพียง 4 ปี เพราะว่าพระวินัยธรทุกชั้นนั้นจะขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช คณะวินัยธรจึงเหมือนกับตัวแทนขององค์สมเด็จพระสังฆราชในการวินิจฉัยพิจารณาอธิกรณ์ต่างๆที่ไม่เกี่ยวกับการวางแผนหรือบริหารงานคณะสงฆ์ของคณะสังฆมนตรี เพราะหน้าที่หลักของคณะวินัยธรคือทำการพิจารณาวินิจฉัยคดีความหรืออธิกรณ์ ตีความกฎหมาย สังฆาณัติและระเบียบคณะสงฆ์ต่างๆ คือเป็นศาลของพระสงฆ์นั้น

³¹ แดงการณคณะสงฆ์, เล่ม 30 พ.ศ.2485, "สังฆาณัติระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธร", มาตรา 11.

เอง³² ซึ่งวิธีการและตัวอย่างการวินิจฉัยบทบาทผลงานของคณะวินัยธรจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การบริหารคณะสงฆ์ของคณะสังฆมนตรี

การบริหารการคณะสงฆ์ได้จัดระเบียบออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตามมาตรา 33 แห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 องค์การ ต่อไปนี้จะกล่าวถึงบทบาทและผลงานของแต่ละองค์การ ในช่วงระยะ 21 ปี ตาม พ.ร.บ. ฉบับนี้ ซึ่งบริหารงานโดยคณะสังฆมนตรี

องค์การปกครอง

องค์การปกครองถือว่าเป็นองค์การที่สำคัญที่สุด ในการปกครองคณะสงฆ์เพราะเป็นองค์การที่มีอำนาจและหน้าที่ในการปกครองดูแล พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร และยังมีอำนาจในการประกาศกฎองค์การได้ในกรณีที่สังฆมนตรีว่าการปกครองเห็นว่าจะมีความจำเป็นที่จะก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยหมู่คณะก็สามารถออกกฎองค์การได้ โดยไม่ขัดกับพระวินัยและกฎหมายบ้านเมือง ตามมาตรา 30 และ 33 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484

การปกครองด้วยระบบ "สังฆสภา" เป็นการปกครองที่คล้ายคลึงกับฝ่ายอาณาจักร คือมี "สังฆนายก" เป็นผู้นำฝ่ายบริหารหมู่สงฆ์เหมือนกับนายกรัฐมนตรีที่เป็นผู้นำบริหารฝ่ายบ้านเมือง ดังนั้นตำแหน่ง "สังฆนายก" จึงเป็นตำแหน่งสำคัญสูงสุดในการมีอำนาจอย่างแท้จริง ทำให้พระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย (ธรรมยุติกนิกาย-มหานิกาย) ต่อดังการผลักดันพระเถระในฝ่ายของตนเข้ารับตำแหน่งนี้ เพราะต่างฝ่ายต่างพยายามที่จะรักษาผลประโยชน์และศักดิ์ศรีแห่งนิกายของตนเป็นสำคัญ³³ แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามรวมให้เป็นนิกายเดียวกัน

³² พระเมธีธรรมมาภรณ์(ประยูร อมุนจิตโต), ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 63.

³³ แสง อุตมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 187.

โดยการประกาศใช้การปกครองในรูปแบบ “สังฆสภา” โดยให้ปกครองตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 แล้วก็ตามแต่กระนั้นสถานการณ์ของคณะสงฆ์ในส่วนกลางได้แบ่งออกเป็นฝ่ายหลายคณะด้วยกันตามรายงานของ พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เรียนให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ทราบในหนังสือลับเฉพาะที่ น. 1468/2485 ลงวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2485 ว่า แบ่งออกเป็น 3 พรรคด้วยกัน³⁴ คือ

1. คณะธรรมยุติกนิกาย
2. คณะมหานิกายแปลง
3. คณะมหานิกายเดิม

การที่ พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ จัดพระสงฆ์ ออกเป็นกลุ่ม เสนอให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีทราบดังนี้ ก็เพื่อที่จะจัดสรร พระภิกษุเข้าไปเป็นสมาชิกสังฆสภาในชุดแรก ได้อย่างเหมาะสมและจะได้ไม่มีปัญหาในการ คัดเลือกแบ่งงานบริหารคณะสงฆ์กันต่อไป

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศรายชื่อสมาชิกสังฆสภา ชุดแรกออกมาแล้ว จำนวน 41 รูป³⁵ จึงได้มีการเลือกตั้งประธานสังฆสภาและสังฆนายก ผลปรากฏว่าที่ประชุม สังฆสภามีมติเลือกสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) วัดมหาธาตุ เป็นประธานสังฆสภา และเลือกสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสฺสโต) วัดบรมนิวาสเป็นสังฆนายก รูปแรก

หลังจากนั้นจึงได้มีการประกาศตั้งสังฆมนตรีองค์การต่างๆ ตามลำดับการแต่งตั้ง สังฆนายกและสังฆมนตรีว่าการองค์การต่างๆ จะกล่าวถึงอีกครั้งในเรื่องปัญหาในการ ปกครองคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ข้างหน้า ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ องค์การปกครองเท่านั้นก่อน

³⁴ น.จ.ข. , สร. 0204.10.145 กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการปรับปรุงพุทธศาสนา หนังสือจาก พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถึงนายกรัฐมนตรี.

ดูรายละเอียดในหน้า 196-197.

³⁵ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่มที่ 30, ภาคพิเศษ, พ.ศ.2485.

สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ในระยะ 21 ปีแห่งการประกาศใช้ พ.ร.บ.คณะ
สงฆ์ พ.ศ.2484 มีจำนวนรายชื่อพระเถระที่ดำรงตำแหน่งตามระยะเวลาดังนี้

1. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เมื่อน ติสฺสเทโว) วัดพระเชตุพน พ.ศ.2485-2488
(ชุด1ครบวาระ)
2. สมเด็จพระวันรัต (เมื่อน ติสฺสเทโว) วัดพระเชตุพน พ.ศ.2489-2490
(ชุด2,มรณภาพ)
3. พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานาทฺตโต) วัดมหาธาตุ พ.ศ. 2490-2491 (มรณภาพ)
4. พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ พ.ศ.2491-2492 (ครบวาระ)
5. พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ พ.ศ.2493-2494 (แต่งตั้งใหม่ ชุด 3)
6. พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ พ.ศ.2494(แต่งตั้งใหม่ ชุด 4
เพราะสังฆนายกมรณภาพ)
7. พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ พ.ศ.2494-2498 (ชุด 5 ครบวาระ)
8. พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ชุด 6 พ.ศ.2498-2503 (ชุด 6 ครบวาระ)
9. พระธรรมรัตนากร (ทรัพย์ โฆสโก) วัดสังเวชวิศยาราม พ.ศ.2503-2505
(ชุด 7 ประกาศเลิกใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484)

ตามรายชื่อพระเถระข้างบนนี้ ผู้ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ได้
มีการแต่งตั้งถึง 9 ครั้ง และในจำนวน 9 ครั้งนั้นจะมีรายชื่อพระเถระรูปเดิม ได้รับการแต่งตั้ง
หลายครั้ง โดยเฉพาะพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ การแต่งตั้งพระเถระรูปเดิม
เข้ารับตำแหน่งเดิมเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระเถระรูปนั้นได้รับความไว้วางใจในการบริหาร
งานในด้านนั้น ๆ เมื่อพ้นวาระการบริหารการปกครองจึงได้รับการแต่งตั้งเข้ามาอีกได้ตาม
สังฆาณัติระเบียบพระคณาธิการ³⁶

ผลงานองค์การปกครอง อาจแบ่งออกเป็นได้ 2 ระยะ คือ

- 1.ระยะแรก พ.ศ.2485-2490
- 2.ระยะที่สอง พ.ศ.2491-2503

³⁶ แดงการณคณะสงฆ์, เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, หน้า 314.

1) ระยะเวลา พ.ศ.2485-2490 เป็นระยะปรับตัวเตรียมงานปกครอง ซึ่งอยู่ในช่วงของ สมเด็จพระวันรัต(เมื่อ นิสิตเทโว) วัดพระเชตุพนฯ และพระพิมลธรรม (ช้อย ฐานตุโต) วัดมหาธาตุ เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง เพราะว่าเป็นระยะ 5 ปีแรกนั้นยังอยู่ใน ช่วงจัดเตรียมแผนการทำงานตามพระราชบัญญัติฉบับใหม่ พ.ศ.2484 นี้เอง และจัดเตรียม บุคลากรเพื่อการทำงานให้เข้ากับระบบการทำงานแบบใหม่ นี้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในช่วง ระยะเวลา 5 ปีแรกของการประกาศใช้ พ.ร.บ.ฉบับนี้เป็นช่วงที่มีการออกสั่งหมายติ ออกระเบียบ มากที่สุด เช่น สั่งหมายติระเบียบบริหารคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พ.ศ.2485, สั่งหมายติระเบียบ พระคณาธิการ พ.ศ.2486, สั่งหมายติระเบียบพระอุปัชฌาย์ พ.ศ.2487 เป็นต้น

ด้านการเตรียมบุคลากร มีการตื่นตัวทางการศึกษาเป็นอันมากโดยได้มีการเปิดการ ศึกษาวิชาการฝ่ายสามัญขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างจริงจัง ในระดับมหาวิทยาลัย คือ มหามกุฏ ราชวิทยาลัย พ.ศ.2489³⁷ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2490³⁸ โดยเฉพาะมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ได้เปิดดำเนินการเรียนการสอนในสมัยพระพิลลธรรม (ช้อย ฐานตุโต) เป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองอยู่และท่านยังเป็นองค์ ปฐมสภานายกสภามหาวิทยาลัยด้วย นับว่าเป็นการทำงานเตรียมผลิตบุคลากรที่มีการ ศึกษาเข้าไปดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ในขั้นต่อไป แต่หลังจากที่เปิดดำเนินการสอนได้ไม่ นานท่านก็มรณภาพ พ.ศ.2491³⁹ ก่อนที่จะเห็นพระบัณฑิตที่เป็นผลิตผลของมหาวิทยาลัย สงฆ์แห่งนี้ ดังนั้นระยะการทำงานจึงตกแก่สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองรูปต่อไป

สถาบันวิทยบริการ

³⁷ 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 192-197.

³⁸ "ประวัติมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" ใน วารสารเสียงธรรม ปีที่ 38 ฉบับที่ 7-8 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2539) : 17-18.

³⁹ ประวัติพระพิลลธรรม (ช้อย ฐานตุตเถร), ใน มหาเถรประวัติ, (มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ ยาสภมหาเถร), ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 14 เมษายน 2533), หน้า 99.

2) ระยะเวลา พ.ศ.2491-2503 เป็นระยะทำงานเชิงรุก ซึ่งเป็นช่วงที่พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) เป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เป็นองค์สุดท้ายสภานายกสภามหาวิทยาลัย และท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองสืบต่อจากพระพิลลธรรม (ช้อย สุวาทตฺโต) ดังนั้นการทำงานจึงได้ประสานสืบต่อได้อย่างสอดคล้องกัน การทำงานของพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองถือว่าเป็นยุคที่คณะสงฆ์ไทยเฟื่องฟูมากเพราะมีความพร้อมทางด้านบุคลากรที่มีความเข้าใจ พ.ร.บ. คณะสงฆ์แบบใหม่มากขึ้น และพระสงฆ์ได้รับการศึกษากว้างขึ้น ดังนั้นพระพิมลธรรม (อาจ) จึงทำงานในเชิงรุกทันที มีการส่งพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถไปยังภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ มีการนำพระสังฆาธิการและพระสงฆ์ในส่วนภูมิภาคมาอบรมที่ศูนย์กลางคือวัดมหาธาตุ และการส่งพระภิกษุไปศึกษาดูงานและเผยแพร่ศาสนาไปยังต่างประเทศ เป็นต้น ดังนั้นผลงานของคณะสงฆ์ไทยโดยเฉพาะองค์การปกครองจึงมีปรากฏเป็นรูปธรรมมาก ดังที่มีการรายงานผลงานของคณะสังฆมนตรีประจำแต่ละปีใน “วารสารแถลงการณ์คณะสงฆ์”

ในระยะ 21 ปี ที่ปกครองด้วยระบบสังฆสภา การบริหารงานคณะสงฆ์ของสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองได้วางแผนผังการทำงานและขยายงานการปกครองออกเป็น 4 กองคือ⁴⁰

1. กองการปกครอง
2. กองการวิปัสสนาธุระ
3. กองการวินยาธิการ
4. กองการเลขานุการ

ผลการดำเนินงานทั้ง 4 กองภายใต้การบังคับบัญชาของสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองมีผลงานเป็นที่ปรากฏมากมาย โดยเฉพาะมีเรื่องเข้าสู่ในที่ประชุมคณะสังฆมนตรี

¹ ตำแหน่งสุดท้าย ที่สมเด็จพระพุทธมาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช มรณภาพ พ.ศ.2532.

⁴⁰ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2501. หน้า 32.

ถึง 446 เรื่อง⁴¹ ในที่นี้จะกล่าวถึงบทบาทและผลงานขององค์การปกครองทั้ง 7 ชุด (4 รูป) ในระยะ 21 ปีมีผลงานเป็นที่โดดเด่นปรากฏชัด 5 เรื่อง

- 1) การกำหนดเขตการปกครองคณะสงฆ์
- 2) การแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์
- 3) การแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์
- 4) การก่อตั้งและขยายสำนักวิปัสสนา
- 5) การควบคุมความประพฤติพระภิกษุสามเณร

1) การกำหนดเขตการปกครองคณะสงฆ์

การปกครองคณะสงฆ์ได้แบ่งเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตามที่กล่าวมาแล้ว ในส่วนกลางหมายถึง จังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี ส่วนภูมิภาคหมายถึง จังหวัดต่างๆ ในส่วนภูมิภาคทั้งหมด โดยแบ่งหน่วยการปกครองลงไปตามลำดับ คือ ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด ซึ่งกำหนดเขตการปกครองดังนี้

ภาค

การปกครองในส่วนของภาค เดิมที่กำหนดเขตภาคตามเขตภาคปกครองของฝ่ายบ้านเมืองต่อมาคณะสังฆมนตรีได้ประชุมปรึกษากันและได้ลงมติปรับปรุงรวมจังหวัด เป็นภาคปกครองฝ่ายคณะสงฆ์ โดยกำหนดให้มีภาค 5 ภาค แต่ละภาคมีจังหวัดขึ้นเป็นอาณาเขตของภาค ดังต่อไปนี้⁴²

⁴¹ ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป, หน้า 23-24.

⁴² แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, หน้า 335-336.

(1) ภาค 1 มีจังหวัดขึ้น 17 จังหวัดคือ จังหวัดพระนคร, จังหวัดธนบุรี, จังหวัดฉะเชิงเทรา, จังหวัดชลบุรี, จังหวัดระยอง, จังหวัดจันทบุรี, จังหวัดตราด, จังหวัดพระตะบอง, จังหวัดพิบูลสงคราม, จังหวัดปราจีนบุรี, จังหวัดปทุมธานี, จังหวัดสมุทรสงคราม, จังหวัดนครปฐม, จังหวัดกาญจนบุรี, จังหวัดราชบุรี, จังหวัดเพชรบุรี, และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

(2) ภาค 2 มีจังหวัดขึ้น 12 จังหวัด คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, จังหวัดสระบุรี, จังหวัดลพบุรี, จังหวัดเพชรบูรณ์, จังหวัดพิจิตร, จังหวัดกำแพงเพชร, จังหวัดนครสวรรค์, จังหวัดอุทัยธานี, จังหวัดชัยนาท, จังหวัดสิงห์บุรี, จังหวัดอ่างทอง, จังหวัดสุพรรณบุรี

(3) ภาค 3 มีจังหวัดขึ้น 15 จังหวัดคือ จังหวัดนครราชสีมา, จังหวัดชัยภูมิ, จังหวัดบุรีรัมย์, จังหวัดร้อยเอ็ด, จังหวัดมหาสารคาม, จังหวัดอุบลราชธานี, จังหวัดศรีสะเกษ, จังหวัดสุรินทร์, จังหวัดอุดรธานี, จังหวัดขอนแก่น, จังหวัดนครพนม, จังหวัดเลย, จังหวัดสกลนคร, จังหวัดหนองคาย, จังหวัดจำปาศักดิ์

(4) ภาค 4 มีจังหวัดขึ้น 12 จังหวัดคือ จังหวัดเชียงใหม่, จังหวัดเชียงราย, จังหวัดแม่ฮ่องสอน, จังหวัดลำพูน, จังหวัดลำปาง, จังหวัดน่าน, จังหวัดแพร่, จังหวัดพิษณุโลก, จังหวัดสุโขทัย, จังหวัดอุตรดิตถ์, จังหวัดตาก, จังหวัดลานช้าง

(5) ภาค 5 มีจังหวัดขึ้น 14 จังหวัดคือ จังหวัดสงขลา, จังหวัดนครศรีธรรมราช, จังหวัดพัทลุง, จังหวัดสุราษฎร์ธานี, จังหวัดชุมพร, จังหวัดสตูล, จังหวัดปัตตานี, จังหวัดนราธิวาส, จังหวัดยะลา, จังหวัดภูเก็ต, จังหวัดกระบี่, จังหวัดตรัง, จังหวัดพังงา, จังหวัดระนอง

ภาค มีเจ้าคณะภาคเป็นผู้รับอำนาจดูแลการคณะสงฆ์จากสังฆมนตรีฝ่ายปกครอง เจ้าคณะภาคขึ้นตรงต่อสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง⁴³ จำนวนและเขตปกครองของ

ในสังฆาณัติระเบียบบริหารคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พ.ศ.2484 เดิมกำหนดให้ 4 จังหวัดเป็นภาคพิเศษคือ จังหวัดพระตะบอง จังหวัดพิบูลสงคราม จังหวัดจำปาศักดิ์ และจังหวัดลานช้าง เพราะมีวัดและพระสงฆ์ไทยอยู่จำพรรษาเป็นจำนวนมาก คณะสงฆ์จึงกำหนดให้รวมเป็น 1 ภาค (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่มที่ 30 ภาคพิเศษ ฉบับที่ 4, 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2485).

⁴³ ฉลอง เจียคณ. กรณีศึกษาบทบาทและการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 35.

ภาคนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขหลายครั้งคือในปี พ.ศ.2486 แบ่งเป็น 5 ภาค พ.ศ.2500 แบ่งเป็น 7 ภาคและ พ.ศ.2501 แบ่งออกเป็น 8 ภาค ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ซึ่งประกาศไว้ในกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 3 (พ.ศ.2506) โดยมีเหตุผลว่าควรแบ่งออกเป็น 18 ภาค เนื่องจากเจ้าคณะภาคต้องรับภารกิจในหน้าที่อย่างกว้างขวางจึงสมควรแบ่งเขตปกครองตามความเหมาะสมแก่ปริมาณจัดในภาคนั้นๆ⁴⁴ และได้ปกครองส่วนภูมิภาค เป็น 18 ภาค มาจนถึงปัจจุบัน

จังหวัด

จังหวัดมีเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบดูแลงานคณะสงฆ์ในจังหวัดหนึ่งๆ เจ้าคณะจังหวัด ตามพระราชบัญญัตินี้ไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จแบบเผด็จการ หากแต่ดำเนินงานโดยคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด เจ้าคณะจังหวัดมีฐานะเป็นเพียงหัวหน้าคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดเท่านั้น⁴⁵ เจ้าคณะจังหวัดสังกัดภาคใดให้ขึ้นตรงต่อเจ้าคณะตรวจการภาคของภาคนั้น ตามมาตรา 14 แห่งสัจจมาตริระเบียบพระคณาธิการ เช่นในกรณีที่คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดวางลงเจ้าคณะตรวจการภาค มีหน้าที่แต่งตั้งภิกษุผู้เห็นสมควรรักษาการแทนไปก่อนแล้วค่อยรายงานไปยังคณะกรรมการสัจจมาตริระเบียบพระคณาธิการ (ก.ส.พ.) เพื่อรายงานต่อไปยังสัจจมนตรีเจ้าสังกัดเพื่อแต่งตั้งต่อไป⁴⁶ คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดนั้นประกอบด้วยตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ ทั้ง 4 คือ ฝ่ายการปกครอง ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสาธารณูปการ และฝ่ายเผยแผ่

พระภิกษุผู้เป็นกรรมการสงฆ์จังหวัดได้นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติเฉพาะตาม มาตรา 13 แห่งสัจจมาตริระเบียบพระคณาธิการ พ.ศ.2486 ดังนี้ คือ⁴⁷

⁴⁴ มาดณพ พลไพรินทร์. คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์. (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.ชุดิมาการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 403.

⁴⁵ ฉลอง เจยาคม. ธรรมเนียมพระภิกษุและกฎการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 302.

⁴⁶ แดงลงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, หน้า 302.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

1. มีพรรษาพัน 5 และ
 2. ดำรงตำแหน่งกรรมการสงฆ์อำเภอ หรือเลขาธิการคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดมาแล้วไม่น้อยกว่า 3 ปี หรือ
 3. เป็นพระคณาจารย์โทขึ้นไป หรือเป็นเปรียญไม่น้อยกว่า 6 ประโยค
- ถ้าจะคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ในข้อ (2) และ (3) แห่งมาตรานี้ไม่ได้ให้ ก.ส.พ. พิจารณาผ่านแผนเฉพาะกรณี

อำเภอ

อำเภอหนึ่งๆ มีเจ้าคณะอำเภอเป็นผู้รับผิดชอบดูแลงานคณะสงฆ์ในอำเภอ การบริหารงานคณะสงฆ์ระดับอำเภอ เหมือนกับการบริหารคณะสงฆ์ระดับจังหวัดทุกอย่างคือ มีตัวแทนขององค์การต่างๆ ทั้ง 4 มาเป็นคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ พระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งคณะกรรมการสงฆ์อำเภอได้ ต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตามที่กำหนดไว้ใน มาตรา 17 แห่งสภามติระเบียบพระคณาธิการ พ.ศ.2486 ดังนี้ คือ⁴⁸

1. มีพรรษาพัน 5 และ
 2. เป็นพระคณาจารย์หรือเป็นเปรียญไม่น้อยกว่า 4 ประโยค หรือ
 3. เป็นเปรียญ 3 ประโยค หรือเป็นนักธรรมไม่น้อยกว่าชั้นโท และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล หรือเป็นเลขาธิการคณะกรรมการสงฆ์อำเภอมาแล้วไม่น้อยกว่า 2 ปี
- ถ้าจะคัดเลือกพระภิกษุผู้ทรงคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ในข้อ (2) และ (3) แห่งมาตรานี้ไม่ได้ ให้ ก.ส.พ. พิจารณาผ่านแผนเฉพาะกรณี

ก.ส.พ. คือ คณะกรรมการสภามติระเบียบพระคณาธิการ ประกอบด้วย

- 1) สังฆนายก
- 2) ผู้ทรงคุณวุฒิ
- 3) ตัวแทนองค์การอื่นๆ 1 รูป

⁴⁸ แดงกลางการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 31, พ.ศ.2485. หน้า 303.

คณะกรรมการสงฆ์อำเภอขึ้นตรงต่อคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดนั้น เมื่อคณะกรรมการสงฆ์อำเภอว่างลงเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะอำเภอ จะต้องรายงานต่อเจ้าสังกัดเป็นลำดับขึ้นไปเพื่อดำเนินการแต่งตั้ง

ตำบล

ในระดับตำบลจะไม่มีคณะกรรมการสงฆ์ตำบล เพราะคณะกรรมการสงฆ์อำเภอเป็นผู้ดูแล ดังนั้นผู้รับผิดชอบระดับตำบลคือเจ้าคณะตำบล คุณสมบัติของภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล ต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตามมาตรา 21 แห่งสังฆานัติระเบียบพระคณาธิการ ดังนี้⁴⁹

1. มีพรรษาพัน 5 และ
2. กำลังดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ในเขตตำบลนั้นและปรากฏว่าเป็นผู้ปฏิบัติบริบูรณ์ในหน้าที่เจ้าอาวาส
3. เป็นพระคณาจารย์หรือเป็นเปรียญ หรือเป็นนักธรรมชั้นเอก

เจ้าอาวาส

วัดหนึ่ง ๆ ให้มีเจ้าอาวาสได้ 1 รูป หรืออาจมีรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสได้ตามที่เห็นสมควร แต่การแต่งตั้งรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสของพระอารามหลวงต้องได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ

คุณสมบัติของภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส มีคุณสมบัติเฉพาะตามมาตรา 24 แห่งสังฆานัติระเบียบพระคณาธิการ ดังนี้ คือ⁵⁰

1. มีพรรษาพัน 5
2. มีความรู้ความสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาสให้บริบูรณ์ได้

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 304.

⁵⁰ แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ 31, พ.ศ.2486, หน้า 305.

3. เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชนและคฤหัสถ์ในถิ่นนั้น

2) การแต่งตั้งเลื่อนขึ้นผู้ปกครองคณะสงฆ์

การแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์เป็นหน้าที่และอำนาจของกองการปกครองซึ่งการแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาคนั้นจะนิยมเลือกพระสงฆ์ในท้องถิ่นเป็นที่ตั้งจะเห็นว่าในระยะ 21 ปีที่มีการประชุมคณะสังฆมนตรี จะมีเรื่องการแต่งตั้งพระคณาธิการนำเสนอเข้าสู่ที่ประชุมบ่อยครั้งมาก และจากการตรวจสอบประวัติพระเถระเหล่านั้นในรายงานการประชุมคณะสังฆมนตรีและแถลงการณ์คณะสงฆ์จะพบว่าพระเถระผู้เป็นพระคณาธิการเหล่านั้นจะมีภูมิลำเนาอยู่ในเขตนั้นๆ แทบทั้งสิ้นซึ่งจะไม่นำรายชื่อมากล่าวในที่นี้เพราะเป็นพระเถระระดับจังหวัดทั่วทุกภาค ในปี พ.ศ.2486 ได้กำหนดหน้าที่พระสงฆ์ทำหน้าที่บริหารงานด้านการปกครอง เรียกว่า “พระคณาธิการ” พระคณาธิการแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ⁵¹

1. พระคณาธิการส่วนกลาง ประกอบด้วยสังฆมนตรีและเลขานุการสังฆมนตรี

2. พระคณาธิการส่วนภูมิภาค มีตำแหน่งตามลำดับ ดังนี้

2.1 เจ้าคณะตรวจการภาค ทำหน้าที่ตรวจสอบการบริหารงานของคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาค

2.2 กรรมการจังหวัด ทำหน้าที่บริหารงานคณะสงฆ์ในจังหวัดหนึ่งๆ

2.3 เลขานุการคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด ทำหน้าที่ฝ่ายธุรการและประสานงานทั่วไป

2.4 กรรมการสงฆ์อำเภอ ทำหน้าที่บริหารงานคณะสงฆ์ในเขตอำเภอนั้น

2.5 เลขานุการคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ

2.6 เจ้าคณะตำบล

2.7 เจ้าอาวาส, รองเจ้าอาวาส, ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

⁵⁰ ดู “รายงานการประชุมคณะสังฆมนตรี”, ฉบับรวมเล่ม, กรมการศาสนา.

⁵¹ จดลอง เจยาคม, กรณีศึกษาชนบทและการปกครองคณะสงฆ์ไทย, ฝ่ายศาสนจักร
 ทะลวงจุดตัน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มรรณพ, 2539), หน้า 299.

คุณสมบัติของภิกษุผู้ทำหน้าที่พระคณาธิการ กำหนดไว้ในมาตรา 6 แห่งสังฆานัติระเบียบพระคณาธิการ พ.ศ.2486 ไม่ว่าดำรงตำแหน่งพระคณาธิการชั้นใด ๆ ก็ตามมีคุณสมบัติ ดังนี้⁵²

1. มีอายุพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง
2. มีความรู้สมควรแก่ตำแหน่ง
3. มีความประพฤติเรียบร้อยตามพระวินัย
4. เป็นผู้ฉลาดสามารถในการบริหารการคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

พุทธศักราช 2484

5. ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคตามที่ระบุไว้ในมาตรา 31 (2) แห่งสังฆานัตินี้

6. ไม่เคยต้องคำวินิจฉัย ลงโทษในอธิกรณ์ที่เพิ่งรังเกียจมาก่อน
7. ไม่เคยถูกให้ออกจากตำแหน่งใดเพราะความผิดมาก่อน

ในปี พ.ศ. 2484 ได้ออกระเบียบบริหารงานในหน้าที่กรรมการสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เป็นการออกระเบียบบริหารสำหรับเจ้าหน้าที่คณะกรรมการสงฆ์ระดับจังหวัดลงไปทั้ง 4 องค์การ โดยคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดประจำองค์การตราไว้ในมาตรา 7 ว่า เจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ ดังนี้⁵³

1. มีหน้าที่ตามที่ระบุไว้ในกฎสังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ ระเบียบ หรือคำสั่งทางคณะสงฆ์ ซึ่งมีกำหนดไว้ว่าเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัด
2. ตรวจสอบตราฎลภิกษุสามเณรในเขตจังหวัดของตนให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย สังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ ระเบียบ หรือคำสั่งทางคณะสงฆ์
3. ควบคุมดูแลให้วัดทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติในศาสนกิจและกิจวัตรด้วยดี
4. จัดทำบัญชีสำราญภิกษุสามเณรประจำปีส่งตามระเบียบ
5. ลงลายมือชื่อในใบรับรองนักรวมตามระเบียบ
6. ลงลายมือชื่อในหนังสือสุทธิรับรองการสอบไล่ นักรวมหรือบาลีได้ในสนามหลวง

⁵² แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486. หน้า 299.

⁵³ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 33, พ.ศ.2488. หน้า 119-120.

ส่วนคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ มีหน้าที่ปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดโดยอนุโลม ตามมาตรา 11 และ 12 แห่งระเบียบบริหารงานในหน้าที่กรรมการสงฆ์ พ.ศ.2488 เช่นเดียวกัน

การแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์นั้นจะแต่งตั้งต่อเมื่อวัดนั้นๆ หรือเขตปกครองนั้นๆ ขาดผู้ปกครอง จะด้วยสาเหตุใดก็ตาม สังฆานัติและ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ จะต้องมี การแต่งตั้งพระภิกษุผู้สามารถเหมาะสมเข้าไปประจำตำแหน่งทันทีตามระเบียบที่วางไว้ซึ่งสามารถทำได้ตลอดปี การเลื่อนชั้นสมณศักดิ์นั้นจะไม่มี การเลื่อนตลอดปีแต่จะกำหนดเอาเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาตามโบราณราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งการเลื่อนชั้นสมณศักดิ์นั้นให้เป็นไปตามผลงานที่ปรากฏซึ่งบางปีมีการตั้งและเลื่อนชั้นสมณศักดิ์เป็นจำนวนมาก เช่นในปี พ.ศ.2499 ได้มีการสถาปนาพระสมณศักดิ์ทุกชั้น ดังนี้^{๕๔}

- 1) เลื่อนและแต่งตั้งพระสมณศักดิ์ 289 รูป
- 2) เลื่อนชั้นพระคณาธิการ 30 รูป
- 3) ตั้งสมณศักดิ์ชั้นประทวน 62 รูป

รวม 381 รูป

การแต่งตั้งและเลื่อนชั้นพระสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ผู้บริหารคณะสงฆ์เป็นการบ่งบอกให้เห็นผลงานการทำงานของพระสงฆ์ในแต่ละปีได้เป็นอย่างดี เพราะการจะได้รับแต่งตั้งหรือเลื่อนชั้นนั้นต้องมีการตรวจสอบคุณสมบัติและการรายงานมาตามลำดับชั้นโดยเฉพาะ “คณะกรรมการสงฆ์” ในระดับต่างๆ ต้องพิจารณาร่วมกัน ดังนั้นโอกาสที่จะใช้วิธีการอันไม่ถูกต้องเพื่อให้ได้ยศและตำแหน่งให้สูงขึ้นจึงเป็นไปได้ยาก ดังนั้นปัญหาในการแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์ในระยะ 1 ปีแห่งการประกาศใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ในส่วนภูมิภาคนั้นแทบไม่มีเกิดขึ้น

^{๕๔} แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 45, พ.ศ.2500, “ผลงานความก้าวหน้าของกรรมการศาสนาในรอบปี 2499”. หน้า 354-359.

3) การแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์

การแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ถือว่าเป็นอำนาจหน้าที่ที่สำคัญขององค์การปกครองอีกประการหนึ่ง เพราะว่าพระภิกษุผู้ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์นั้นเป็นผู้มีหน้าที่รับกุลบุตรหรือบุคคลเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระศาสนา ดังนั้นหน้าที่ของการรับและการให้อุปสมบทแก่บุคคลเหล่านั้นจะต้องเกี่ยวเนื่องไปถึงการควบคุมดูแล อบรมสั่งสอนกุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุใหม่หรือ “พระนวกะ” นั้นให้เป็นภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถในพระพุทธศาสนาต่อไป ตำแหน่งพระอุปัชฌาย์จึงเหมือนกับตำแหน่งที่มีหน้าที่รับและผลิตบุคลากรทางสงฆ์ให้แก่พระศาสนานั้นเอง ดังนั้นจึงเป็นตำแหน่งสำคัญมาก ในการพิจารณาแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ได้มีปัญหามาตั้งแต่เริ่มมีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ฉบับแรก ร.ศ.121 ตามที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3 ในเรื่องปัญหาความไม่เข้าใจบทบาทของตัวเองของพระเถระในตำแหน่งพระอุปัชฌาย์นั้นก็คือพระเถระผู้มีพรรษาครบ 10 มีคุณสมบัติตามพุทธบัญญัติและปกครองผู้อื่นได้ยอมเป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทผู้อื่นได้⁵⁵ ซึ่งมีการให้การอุปสมบทจนเป็นแบบแผนสืบต่อกันมา ต่อเมื่อมีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 แล้วและมีหมายประกาศพระบรมราชโองการว่า จะต้องได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะและเจ้าพนักงานก่อน ถ้ามิได้แต่งตั้งห้ามมิให้เป็นพระอุปัชฌาย์⁵⁶ ดังนั้นตลอดเวลา 39 ปีที่มีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ฉบับนี้ทำให้เกิดปัญหา “พระอุปัชฌาย์เถื่อน” อยู่เป็นระยะๆ ดังที่ปรากฏในแถลงการณ์คณะสงฆ์ทั้ง ๆ ที่พระเหล่านั้นไม่มีเจตนาที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมเสีย มีแต่เจตนาบริสุทธิ์ที่จะให้พุทธศาสนารุ่งเรืองมีกุลบุตรเข้ามาบวชในพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัย แต่กลับถูกมองจากส่วนกลางว่าเป็นอุปัชฌาย์เถื่อน แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ประกาศเรื่องตั้งอุปัชฌาย์ขึ้น ในปี พ.ศ. 2456 ก็ตาม แต่ประกาศทั้ง 18 ข้อนั้น ก็ไม่ได้ยกเว้นพระอุปัชฌาย์ที่มีมาแต่ก่อนนั้น (ดูรายละเอียดที่กล่าวแล้วในบทที่ 3) ต่อมาเมื่อมีการเคลื่อนไหวของคณะยุวสงฆ์ “คณะ

⁵⁵ ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 27/2530), หน้า 50.

⁵⁶ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, พ.ศ.2456, หน้า 149.

ปฏิสังขรณ์” ในปี พ.ศ.2477 คณะปฏิสังขรณ์ได้ร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อความเป็นธรรมและอะลุ่มอล่วยแก่พระเถระที่เป็นพระอุปัชฌาย์ จึงได้ตราไว้ในมาตรา 64 ว่า “พระอุปัชฌาย์ที่ได้รับการแต่งตั้งก่อนพระราชบัญญัตินี้ ถ้าไม่มีเหตุอื่น ก็คงให้เป็นอุปัชฌาย์ มีสิทธิและหน้าที่บริบูรณ์ตามพระราชบัญญัตินี้ทุกประการ”⁵⁷ แม้ว่าร่าง พ.ร.บ.ของคณะปฏิสังขรณ์ฉบับนี้จะไม่ผ่านสภาผู้แทนราษฎรก็ตาม แต่ก็เป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในฉบับต่อมาคือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 ได้บรรจุเรื่องพระอุปัชฌาย์ไว้ 2 มาตราคือมาตรา 37 และมาตรา 54 ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนโยกย้ายพระอุปัชฌาย์และบทกำหนดโทษผู้เข้าบรรพชาอุปสมบทโดยไม่ถูกต้อง แต่ทั้งนี้ให้ขึ้นอยู่กับหลักเกณฑ์และวิธีการกำหนดไว้ในสังฆานัติอีกที

ต่อมาสังฆสภาเห็นว่าสมควรวางระเบียบพระอุปัชฌาย์ขึ้นใหม่ อาศัยความในมาตรา 37 แห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นั้นจึงได้ออกสังฆานัติระเบียบพระอุปัชฌาย์พุทธศักราช 2487⁵⁸ มีทั้งหมด 32 มาตรา ซึ่งว่าด้วยคุณสมบัติพระอุปัชฌาย์ หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์และเขตของพระอุปัชฌาย์ เป็นต้น

สังฆานัติระเบียบพระอุปัชฌาย์ฉบับนี้นอกจากจะบ่งบอกคุณสมบัติ อำนาจ หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ไว้แล้ว ยังบ่งบอกถึงการสานต่อเจตนาที่จะให้มีการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ใน พ.ร.บ.ฉบับเดิมอยู่นั้นก็คือการยกเว้นพระอุปัชฌาย์ที่เคยเป็นมาก่อนหน้าสังฆานัตินี้แล้วยังให้คงเป็นอยู่ต่อไป ซึ่งคงไว้ในมาตรา 6 ว่า

“ภิกษุผู้ได้รับตราตั้งพระอุปัชฌายะประเภทสามัญหรือวิสามัญอยู่ก่อนใช้สังฆานัตินี้ ให้คงเป็นพระอุปัชฌายะประเภทนั้น ตามบทบัญญัติ

⁵⁷ “ร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา พุทธศักราช 2477” ใน ธาราวงศ์ รัชชศิรวงศ์, กิจการของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาหรือการปฏิบัติแห่งภาวสวาทศาสตร์สังคม, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2482). หน้า 81-129.

⁵⁸ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 32, พ.ศ.2487, “สังฆานัติระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธศักราช 2487”. หน้า 321-332.

แห่งสังฆานัติ⁵⁹

ในช่วงประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 จะไม่ค่อยมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่อง “พระอุปัชฌาย์เถื่อน” เหตุเพราะว่าความรู้เกี่ยวกับการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์นั้น ได้แพร่กระจายไปยังพระเถรานุเถระทั้งหลายในส่วนภูมิภาคอย่างกว้างขวางแล้ว จนเกิดการยอมรับ และปฏิบัติทั่วราชอาณาจักร จึงไม่มีการฝ่าฝืนหรือต่อต้านจากพระอุปัชฌาย์ในท้องถิ่น ภูมิภาค อีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะความรอบคอบในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึงจึงทำให้พระสงฆ์ทั่วทุกภูมิภาคทราบข่าวความเคลื่อนไหวในการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่คือระบบสังฆสภาโดยเฉพาะการออกประกาศให้แต่ละวัดได้รับหนังสือ *วารสารแถลงการณ์คณะสงฆ์* อันเป็นวารสารที่ทางคณะสงฆ์ได้รวบรวมข้อมูลข่าวสารความเคลื่อนไหวของพระสงฆ์และข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาให้พระคณาธิการผู้บริหารทั้งหลายได้ทราบเป็นประจำทุกเดือน ดังนั้นการปฏิบัติตามระเบียบสังฆานัติต่าง ๆ จึงเป็นไปในแนวเดียวกันทั่วราชอาณาจักร แม้พระภิกษุสามเณรทั่วไปที่ไม่ใช่พระคณาธิการก็ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และสังฆานัติต่าง ๆ โดยจะบังคับให้มีการเรียนการสอนไว้ในหลักสูตรนักเรียนชั้นเอก เช่น ในการสอบนักเรียนธรรมสนามหลวง พ.ศ.2485 ได้มีการออกประกาศขององค์การศึกษาเรื่องเพิ่มหลักสูตรนักเรียนชั้นเอกว่า

“หลักสูตรนักเรียนชั้นเอกเฉพาะวิชาวินัย ซึ่งใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 รวมเข้าเป็นหลักสูตรด้วยนั้น เมื่อฟังถึงประโยชน์ ผู้ที่ศึกษาธรรมชั้นนี้จะพึงได้รับยังไม่สมบูรณ์ ด้วยบัดนี้การปกครองคณะสงฆ์ที่ได้ดำเนินไปตามรูปของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ ต้องมีสังฆานัติเป็นหลักปฏิบัตินักเรียนชั้นนี้สมควรจะได้ศึกษาสังฆานัติต่าง ๆ ที่ได้ประกาศใช้แล้วในวาระนั้น ๆ พร้อมทั้งกฎข้อบังคับและระเบียบอีกด้วย จึงจะสมบูรณ์ ฉะนั้น เห็นสมควรเพิ่มสังฆานัติเข้าในหลักสูตรชั้นนี้...”⁶⁰

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 322.

การบรรจิวชิษาพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พร้อมทั้งระเบียบสั่งฆานัติต่าง ๆ ไว้ในหลัก
 สูตรนักรธรรมชั้นเอกนี้ถือว่าการบังคับให้พระสงฆ์ได้ศึกษาโดยอัตโนมัติเพราะพระเถระที่จะ
 เป็นพระคณาธิการนั้นต้องผ่านการสอบนักรธรรมระดับชั้นเอกมาก่อนหรือผู้จะเป็นพระ
 อุปัชฌาย์นั้นจะต้องมีคุณสมบัติตามมาตรา 12(6) แห่งสั่งฆานัติระเบียบพระอุปัชฌาย์ว่า
 “เป็นเปรียญหรือนักรธรรมชั้นเอกเว้นแต่ในบางท้องถิ่นซึ่งเจ้าคณะพิจารณาเห็นสมควร
 ผ่อนผัน”⁶¹

ในเรื่องของคุณสมบัติพระคณาธิการผู้จะได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌายะนั้นบรรจไว้
 ในมาตรา 12 แห่งสั่งฆานัติระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธศักราช 2487 มีทั้งหมด 8 ข้อย่อย
 ซึ่งคุณสมบัติทั้ง 8 ข้อย่อยนี้จะแตกต่างกับ พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ก็คือ
 พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 จะให้อำนาจแก่ทางฝ่ายอาณาจักรไว้อย่างชัดเจน
 ในการตรวจสอบคุณสมบัติภิกษุที่จะมาเป็นพระอุปัชฌาย์ ว่า

“การตั้งอุปัชฌายะนั้นต้องได้อนุมัติของเจ้าหน้าที่ในราชการด้วย ใน
 มณฑลกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในมณฑลอื่น
 เป็นหน้าที่ของสมุหเทศาภิบาล จะให้อนุมัติเห็นชอบ... ถ้าไม่เห็นชอบก็ค้าน
 ได้ ตราบังนั้นยังเป็นอันใช้ไม่ได้จนกว่าจะได้อนุมัติของเจ้าหน้าที่ราชการด้วย”⁶²

จะเห็นว่าการตั้งพระอุปัชฌาย์ในสมัยแรกนั้น ทางราชการเป็นผู้มีอำนาจแต่งตั้งด้วย
 ซึ่งอาจเป็นที่ไม่พอใจแก่พระเถระในท้องถิ่นได้ ตามที่กล่าวแล้วในบทที่ 3 ดังนั้นในสั่งฆานัติ
 ระเบียบพระอุปัชฌาย์ตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 จึงได้ลดบทบาทของคฤหัสถ์ที่ตรวจ

⁶⁰ แดลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486, “ประกาศองค์การศึกษาเรื่องเพิ่มหลักสูตร
 นักรธรรมชั้นเอก”. หน้า 106.

⁶¹ แดลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 32, พ.ศ.2487. “สั่งฆานัติระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธ
 ศักราช 2487”. หน้า 324.

⁶² แดลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 1, พ.ศ.2456. “ประกาศเรื่องตั้งอุปัชฌาย์”. หน้า 150.

สอบคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ลง แต่ให้มีส่วนร่วมด้วยได้บ้างในทางอ้อมตามมาตรา 12(6) ว่า ต้องเป็นที่นับถือของประชาชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์⁶³

ปัญหาทั่วไปเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในระยะ 21 ปี แห่งการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นี้ ไม่ค่อยมีปรากฏในรายงานการประชุมคณะสังฆมนตรี และใน วารสารแกลงการณคณะสงฆ์ นักในเรื่องผิดกฎระเบียบ โดยเฉพาะปัญหาเรื่อง “พระอุปัชฌาย์เถื่อน” นั้นไม่มีปรากฏใน วารสารแกลงการณคณะสงฆ์ จะมีก็เพียงมีผู้ไปอุปสมบทนอกราชอาณาจักรแล้วเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรทำนถือว่าไม่ถูกต้องตามพระราชบัญญัติ ดังกรณีของนายเรื่อง วงษ์วิจารณ์ ไม่ได้รับการอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์ภายในราชอาณาจักรเพราะคณะสงฆ์ตัดสินว่าได้ทำผิดวินัยร้ายแรงขณะบวชเป็นพระจึงให้สึกออกไปและห้ามมิให้วัดใดๆ รับไว้ในสำนัก ภายหลังกายเรื่อง วงษ์วิจารณ์ไปอุปสมบทที่นครจำปาศักดิ์ โดยถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยในเขตอินโดจีน⁶⁴ แล้วเข้ามาอยู่ที่วัดใหม่พิณสุวรรณ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรีอีกครั้ง และมีการฟ้องร้องกันขึ้นถึงศาล ศาลฎีกาได้พิพากษาว่าโจทก์บวชโดยมิได้ใช้พระอุปัชฌาย์ที่ได้รับแต่งตั้งตามสังฆานัติตามกฎหมายไทย จึงเป็นการบรรพชาอุปสมบทโดยมิชอบ ไม่มีสิทธิ์ได้รับประโยชน์อันภิกษุสามเณรจะได้รับและโจทก์จะเลือกถิ่นที่อยู่ในที่มีเจ้าของอยู่หรือผู้ครอบครองโดยเขาไม่ยอมยอมไม่ได้⁶⁵ ซึ่งคดีนี้เป็นคดีที่ฟ้องร้องกันในศาลที่ยาวนานถึง 7 ปี (พ.ศ. 2492-2499) และกรณีดังกล่าวนี้จะแตกต่างกับกรณี “พระอุปัชฌาย์เถื่อน” ในช่วงที่ปกครองด้วย พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ก็คือกรณี “พระอุปัชฌาย์เถื่อน” เป็นการบ่งบอกถึงการต่อต้านอำนาจสงฆ์จากส่วนกลาง แต่กรณีพระภิกษุเรื่อง วงษ์วิจารณ์ เป็นการ

⁶³ แกลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 32, พ.ศ.2487, หน้า 324.

⁶⁴ แกลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 44, พ.ศ.2496. “คำพิพากษาศาลฎีกา ที่ 378/2499 ระหว่างพระภิกษุเรื่อง วงษ์วิจารณ์ โจทก์ สมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตติโสภโณ) สังฆนายก จำเลยที่ 1 กรมการศาสนาโดยนายบุญช่วย สมพงษ์ อธิบดีกรมการศาสนา จำเลยที่ 2”. หน้า 703-708.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 708.

ยอมรับอำนาจแต่งตั้งพระอุปชายจากส่วนกลางอยู่แล้ว แต่เป็นความไม่เข้าใจในเรื่องขอบเขตอำนาจของอุปชายภายใต้กฎหมายตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484

ผลงานขององค์การปกครองในเรื่องการแต่งตั้งพระอุปชายในระยะ 21 ปีที่ประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นี้จึงได้มีการยอมรับจากพระสงฆ์ในส่วนภูมิภาคอย่างกว้างขวาง และมีการแต่งตั้งพระอุปชายในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก จากรายงานแถลงการณ์คณะสงฆ์ เช่น ในปี พ.ศ.2500 ได้มีการแต่งตั้ง พระอุปชายสามัญถึง 81 รูป⁶⁶ ซึ่งนับว่าเป็นช่วงแต่งตั้งพระอุปชายเป็นจำนวนมากกว่าทุกปีในระยะนั้น และเป็นการปลงบอกถึงการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพขององค์การปกครอง

สถาบันวิทยบริการ

⁶⁶ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2501. "รายงานผลงานองค์การปกครอง".

4. การก่อตั้งสำนักวิปัสสนา

อริยะ 2 อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้แก่พระสงฆ์ คือ 1.คันถุระ ได้แก่การศึกษาเล่าเรียน 2.วิปัสสนาธุระ ได้แก่การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คันถุระและวิปัสสนาธุระทั้ง 2 อย่างนี้ย่อมเป็นไปตามกัน จะทิ้งอันใดอันหนึ่งไม่ได้ คณะสงฆ์ที่เข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศไทย ได้ยึดหลักธุระทั้งสองนี้มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาแล้ว ต่อเมื่อมีการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์แล้ว ในระยะแรก การศึกษาและการปฏิบัติเริ่มแยกกัน เพราะทางฝ่ายอาณาจักรมีนโยบายในการจัดการศึกษาให้ทั่วราชอาณาจักร โดยมอบให้คณะสงฆ์เป็นผู้ช่วยในการจัดการศึกษา ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงบัญชาการคณะสงฆ์อยู่ ดังนั้นการจัดการศึกษาในระยะแรกจึงพบกับอุปสรรค ก็คือพระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ค่อยสนใจและเข้าใจในการจัดการศึกษาแบบใหม่ เมื่อบวชเข้ามาแล้วจะเน้นในทางปฏิบัติวิปัสสนามากกว่าโดยเฉพาะหัวเมืองในเขตอีสาน พระสงฆ์สายวิปัสสนาธุระกลุ่มสำคัญที่พบว่าเป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในภาคอีสานในระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2468 ได้แก่พระสงฆ์ที่มีพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้
นำ⁶⁷ มูลเหตุที่ทำให้ถือว่าพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระบางกลุ่มเป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะว่าในสมัยดังกล่าวคณะสงฆ์ไทย นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาทางคันถุระเพียงฝ่ายเดียว และไม่สนับสนุนการศึกษาคันคว่าด้านวิปัสสนาธุระ⁶⁸ ดังจะเห็นได้จากแผนการจัดการศึกษาที่คณะสงฆ์ไทยได้กำหนดขึ้นในขณะนั้น ส่วนแต่เน้นการจัดการศึกษาในฝ่ายคันถุระ การปรับปรุงหลักสูตรนักธรรมและบาลี แต่ในด้านวิปัสสนาไม่ได้มีการจัดหลักสูตรไว้ ดังนั้นการขยายตัวของพระสงฆ์วิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงได้รับความสนใจต่อพระสงฆ์ในยุคนั้นมาก เพราะท่านได้บุกเบิกเผยแผ่ธรรมะด้วยการออกอุคตงศ์ไปตามชนบท ป่าเขา ท้องที่อีสาน

⁶⁷ กิตติรัตน์ สัทพันธ์, "การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2434-พ.ศ. 2468", (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 138.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า 137.

ตอนเหนือในเขตลพบุรี ทำให้พระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้รับการศึกษาพระปริยัติธรรมจากคณะสงฆ์ไทย เข้าเป็นสานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น แห่งแพททั้งหมด ในแถบภาคอีสานตอนบน

จากการที่พระสงฆ์สายวิปัสสนาธุระกลุ่มพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในขณะนั้นไม่ค่อยได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทำให้ไม่สอดคล้องกับแผนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และสร้างความไม่พอใจแก่เจ้าคณะมณฑลในภาคอีสานที่รับผิดชอบจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพระโพธิวงศาจารย์ (ฮ่วน ติสฺโส) ^{๘๙}

ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กระแสความขัดแย้งระหว่างพระธรรมยุติกกับพระมหานิกายมีมากขึ้น และผลจากการเรียกร้องของคณะยุวสงฆ์ในนาม "คณะปฏิสังขรณ์" พ.ศ. 2477 ทำให้รัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แทนฉบับเดิม กระแสความขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จากส่วนกลางกับพระวิปัสสนาก็มีฐานสายพระอาจารย์มั่นได้เปลี่ยนไป กลายเป็นการยอมรับบทบาทของพระวิปัสสนาก็มีฐานมาแทนที่ เพราะการจัดการศึกษาเป็นภาระหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลแต่ฝ่ายเดียวแล้ว พระสงฆ์ต้องดูแลจัดการศึกษาตนเอง แต่เพราะกระแสความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็เป็นประเด็นหนึ่งที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกจะต้องยอมรับธรรมยุติกด้วยกัน เมื่อสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ฮ่วน ติสฺโส) ได้รับการแต่งตั้งเป็นสังฆนายกองค์แรก ท่านได้รวบรวมวัดป่าในเขตอีสานขึ้นต่อคณะสงฆ์สังกัดธรรมยุติกเกือบทั้งหมด ดังคำบันทึกประวัติพระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี) ตอนหนึ่งว่า

“การบริหารคณะสงฆ์เมื่อรัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว คณะสงฆ์ก็เปลี่ยนแปลงการปกครองไปด้วย สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ฮ่วน ติสฺโส) ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆนายกองค์แรกในเมืองไทย สังฆมนตรีได้ออกกฎคณะสงฆ์บอกว่า วัดใดที่ตั้งก่อน พ.ศ. 2484 วัดนั้นยกให้เป็นวัดสมบูรณชอบด้วยกฎหมาย ถ้าตั้งหลัง พ.ศ. 2484 ให้ขอตามระเบียบ พระสงฆ์คณะธรรมยุติกจึงได้ทำการสำรวจวัดต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วตั้งก่อน พ.ศ. 2484 ส่งไปให้เจ้าคณะภาค วัดป่าคณะก็มีฐานฝ่าย

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน กิตติรัตน์ สีนันท์. “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468”. หน้า 141.

ธรรมเนียมที่ท่านอาจารย์มั่น อาจารย์สิงห์ เทียบมาแล้ว จึงได้วัดเป็นจำนวนมาก
แทบทุกอำเภอที่มีวัดป่าก็มีฐานฝ่ายธรรมยุติทั้งนั้น”⁷⁰

ไม่เฉพาะแต่วัดที่ตั้งขึ้นใหม่เท่านั้นเป็นวัดธรรมยุติ แม้แต่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเอง
ก็นิยมศรัทธาเลื่อมใสในข้อวัตรของธรรมยุติโดยได้หันไปอุปสมบทแปรญัตติใหม่ เป็นจำนวน
ไม่น้อย ซึ่งแต่ละรูปต่างมีอายุพรรษามากลูกศิษย์ลูกหามาก ในหนังสือ “วงศ์ธรรมยุติในภาค
อีสาน” เขียนโดยพระนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ ตอนที่หนึ่งว่า

“ในขณะนั้น พระมหานิกายซึ่งปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัยอยู่แล้วมีอยู่
หลายองค์ คือ พระบุญตา และพระสมุทจันทร์ พระบุญตามีลูกศิษย์หลายองค์
คือ พระโธม พระคูมี และองค์อื่นๆ อีก ท่านเหล่านี้ล้วนแต่พรรษา 10 กว่าแล้ว
เข้ามาญัตติในวงศ์ธรรมยุติ นับว่าวงศ์ธรรมยุติตั้งมั่นในอุดรฯ ตั้งแต่นั้นมา”⁷¹

ภายในระยะเวลาไม่กี่สิบปีจนถึงปี พ.ศ.2488 คณะสงฆ์วงศ์ธรรมยุติ ได้ตั้งมั่นในเขต
อีสานทั้งตอนบนและตอนล่างแทบทั้งหมด ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้
เริ่มต้นตัวในเรื่องนี้ว่า ได้สูญเสียจำนวนสมาชิกแห่งนิกายไป จึงได้มีการหันมาให้ความสนใจ
ในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานกันขึ้น เพื่อเป็นการรองรับและสนองความต้องการของ
พระสงฆ์ในส่วนภูมิภาคที่สนใจในด้านปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่
ให้ความสำคัญในเรื่องนี้ได้แก่ พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์
กรุงเทพฯ

⁷⁰ พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ “วงศ์ธรรมยุติในภาคอีสาน” ใน อัตตโนประวัติ
พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ, (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พิมพ์พระราช
ทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ (เทศก์ เทศรังสี) ณ เมรุวัด
หินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2539), หน้า 189.

⁷¹ เรื่องเดิม, หน้า 181.

พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ได้ส่งพระเปรียญวัดมหาธาตุไปศึกษาวิชาพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระที่ประเทศพม่าในปี พ.ศ. 2495 พระสงฆ์ที่นำไปฝากด้วยตนเอง 3 รูป คือ 1.พระมหาโชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9⁷¹ เรียนวิปัสสนาธุระ 2.พระมหาบำเพ็ญ ป.ธ. 5 และ 3. สามเณรไสว ป.ธ. 5 เรียนฝ่ายคันถธุระ⁷² ต่อมาพระมหาโชดก ญาณสิทธิ ได้ศึกษาวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นเวลาครบ 1 ปีแล้ว ได้กลับคืนมาสู่ประเทศไทยในปี พ.ศ. 2496 พร้อมกันนั้นพระพิมลธรรมได้ขอพระเถระฝ่ายวิปัสสนาจารย์ให้มาช่วยสอนอีก 2 รูป คือ ท่านอุอาสกะ กัมมัฏฐานาจริยะ และท่านอุอินทวังสะ กัมมัฏฐานาจริยะ จากนั้นได้ทำการเปิดสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานขึ้น ณ บริเวณพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 นั้นเป็นต้นมา ปรากฏว่ามีพระเถระานุเถระและคณะอุบาสิกอุบาสิกาสมัครมาเข้าปฏิบัติเป็นจำนวนมากจนเต็มพระวิหารหลวงและเต็มพระระเบียงพระอุโบสถทั้ง 4 ด้าน ภายใน 1 ปีก็ผลิตพระเถระ พระวิปัสสนาจารย์เป็นจำนวนมาก⁷³ ต่อมาพระพิมลธรรมในฐานะสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองจึงได้ยกสำนักวิปัสสนากรรมฐานเป็นกองการวิปัสสนาธุระขึ้น โดยแต่งตั้งให้พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9) เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ การขยายการพระศาสนาด้านวิปัสสนาธุระเป็นไปอย่างกว้างขวาง ได้พยายามส่งพระเถระที่พอเป็นพระอาจารย์สอนได้ ออกไปตั้งสำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทำให้การสอนพระพุทธศาสนาด้านวิปัสสนาธุระขยายกว้างขวางขึ้นไปตามลำดับ การประกอบพิธีเปิดตั้งสำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานในที่ต่าง ๆ พระพิมลธรรม

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ต่อมาได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชกณะชั้นธรรม ที่พระธรรมธีรราชมหามุนี (มรณภาพ 30 มิถุนายน 2530)

⁷² มหาเถรประวัติ. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 14 เมษายน 2533. หน้า 118.

⁷³ พระครูสิทธิธรรมวิวัฒน์ (วรรณะ วรรณโณ) ประวัติการสถาปนา เลื่อนขึ้น สดตำแหน่ง แต่งตั้งพระพุทธานุจารย์ สมเด็จพระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325 (208ปี) - 2532. (โดยเสด็จพระราชกุศล งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร ป.ธ.8) วันเสาร์ที่ 14 เมษายน พ.ศ.2533). หน้า 115.

(อาจ อาสโภ) ได้ไปเป็นประธานเปิดด้วยตนเองทุกครั้ง ซึ่งเป็นจิตวิทยาในการทำงานที่เข้มแข็งให้กับพระที่จะทำงาน ดังข้อเขียนของพระพิมลธรรมเกี่ยวกับเรื่องเผยแพร่ด้านวิปัสณาธุระว่า

“การประกอบพิธีเปิดสำนักวิปัสณากรรมฐาน ณ ที่นั้น ๆ ส่วนมากข้าพเจ้าได้เป็นประธานเปิดด้วยตนเอง ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่พระวิปัสณาจารย์ใหม่ และช่วยปลุกฝังศรัทธาให้บังเกิดมีแก่สาธุชนพุทธบริษัททั้งหลายในถิ่นฐานนั้น ๆ”⁷⁴

จากการที่พระพิมลธรรมได้ทำงานด้านวิปัสณาอย่างจริงจัง ทำให้กองการวิปัสณาธุระภายใต้การดูแลขององค์การปกครองที่ท่านเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองอยู่ ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2504 กองการวิปัสณาธุระได้จัดส่งพระวิปัสณาจารย์ไปประจำสำนักต่างๆ ทั่วประเทศเป็นจำนวนถึง 82 รูป และขยายสำนักที่เป็นที่ปฏิบัติวิปัสณากรรมฐาน เฉพาะปี พ.ศ. 2500 รวม 83 สำนัก⁷⁵ และได้คัดเลือกพระอาจารย์ฝ่ายวิปัสณาธุระผู้ทรงคุณวุฒิออกไปเทศนาอบรมพระภิกษุสามเณร ข้าราชการ และประชาชนทั่วทุกภาคทุกสำนัก 1 ครั้ง⁷⁶

ดังนั้นพอสรุปพระสงฆ์วิปัสณาธุระเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. พระสงฆ์วิปัสณาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งเป็นพระปณายหลังสังกัดรวมเข้ากับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
2. พระสงฆ์วิปัสณาธุระสายวัดมหาธาตุ ซึ่งก่อตั้งขึ้นโดยพระพิมลธรรม(อาจ อาสโภ) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มีสาขากระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศ

⁷⁴ พระครูสิทธิวรณวิวัฒน์(วรรณะ วรรณโณ), ประวัติการสถาปนา เลื่อนขั้น ลดตำแหน่ง แต่งตั้งพระพุทธานุจารย์ พระพิมลธรรม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2532, หน้า 115.

⁷⁵ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2500. “ผลงานขององค์การปกครอง”. หน้า 33.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 34.

5. การควบคุมความประพฤติพระภิกษุสามเณร

การควบคุมความประพฤติพระภิกษุสามเณรนั้น ในระยะแรกนั้นเป็นหน้าที่ของกองสังฆการีกรมการศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบก่อนที่จะมาอยู่ในสังกัดของกองการวินยาศึกษาในความควบคุมของสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง กล่าวคือ กองการวินยาศึกษาได้มีการเสนอให้ตั้งมาแล้วครั้งหนึ่ง โดยคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา โดยจะจัดในรูปแบบเป็น "สารวัตรสงฆ์"(พ.ศ.2484) ให้อยู่ในความรับผิดชอบของกองสังฆการีกรมธรรมการในสมัยนั้น และมีการเสนอให้ตั้งรางวัลสำหรับการจับพระภิกษุที่กระทำผิดพระธรรมวินัยด้วย คือถ้าผู้อื่นที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่ของกรมธรรมการเป็นผู้จับจะได้รับรางวัล 5 บาท⁷⁷ แต่ถ้าเจ้าหน้าที่ของกรมธรรมการจับเองจะไม่ได้เงินรางวัล เพราะถือว่าเป็นเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงอยู่แล้ว แต่โครงการนี้ไม่ได้นำมาปฏิบัติเพราะมีการโต้แย้งจากบุคคลหลายฝ่าย ตลอดจนคณะกรรมการบางคนในชุดนี้เองว่า เรื่องนี้จะกระทบความรู้สึกของประชาชนทั่วไปได้⁷⁸ ดังนั้นการควบคุมดูแลความประพฤติของพระภิกษุสามเณรจึงเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองสงฆ์ในระดับต่างๆ ตั้งแต่เจ้าอาวาส จนถึงคณะสังฆมนตรีตามลำดับไป เมื่อมีความไม่เรียบร้อยเกี่ยวกับความประพฤติของพระภิกษุสามเณรเกิดขึ้นในราชอาณาจักร ก็จะมีการรายงานไปตามลำดับขั้นจนถึงคณะสังฆมนตรี คณะสังฆมนตรีก็ได้ประชุมออกประกาศชี้แจงหรือห้ามในเรื่องเหล่านั้นเป็นเรื่อยๆ ไป เช่น ประกาศคณะสงฆ์ พ.ศ.2489 ห้ามจัดให้มีการพนันในบริเวณวัด, พ.ศ.2490 ประกาศคณะสงฆ์ เรื่องห้ามมีระบำในวัด, พ.ศ.2495 ประกาศคณะสงฆ์ เรื่องห้ามพระภิกษุสามเณรเรียกเงินค่าเวทมนต์และห้ามทดลองของขลัง, ประกาศคณะสงฆ์เรื่อง ห้ามพระภิกษุสามเณรประพฤตินอกทางของสมณะ, พ.ศ. 2496 ประกาศคณะสงฆ์ เรื่องห้ามบรรพชิตรับบุตรบุญธรรม, พ.ศ. 2489

⁷⁷ หจข.สร. 0201.10/101. "รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาการบำรุงและส่งเสริมการศาสนา ครั้งที่ 8. 30 มิถุนายน 2484" อ้างใน สายธาร อินทวดี "บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2445-พ.ศ.2530" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533), หน้า 85.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า 85-86.

ประกาศคณะสงฆ์เรื่องห้ามพระภิกษุสามเณรแสดงตนเป็นอาจารย์บอกเลข สลากกินแบ่ง หรือสลากกินรวบ, ประกาศคณะสงฆ์ เรื่องห้ามแสวงหาลาภด้วยวิธีออกบัตรคล้ายธนบัตร รัฐบาล และพ.ศ. 2499 ประกาศคณะสงฆ์ เรื่องห้ามเปิดการแข่งขันชกมวยในงานวัด เป็นต้น ประกาศของคณะสงฆ์เหล่านี้เป็นมติของคณะสังฆมนตรี โดยสังฆนายกเป็นผู้ออกประกาศ เพื่อให้จะให้พระภิกษุสามเณรได้รับทราบในเรื่องนั้น ๆ เป็นลำดับไป แต่อำนาจในการกวดขันดูแลก็เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและคณาธิการผู้บริหารในระดับต่าง ๆ นั้นอยู่แล้ว ต่อมาใน พ.ศ. 2500 จึงได้ตั้งกองวินยาศึกษาขึ้นมาสำหรับดำเนินการกวดขันเรื่องความประพฤติของพระภิกษุสามเณรโดยเฉพาะ คล้ายเป็นหน่วยเฉพาะกิจของสงฆ์ มีหน้าที่หลัก 2 ประการ คือ⁷⁹

1. กำชับให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติตามระเบียบว่าด้วยการเรียนวิชาชีพและการเสียไรโดยเคร่งครัด
2. ได้จัดตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ อันเกี่ยวกับกองการนี้ โดยเฉพาะ ในเมื่อเรื่องนั้นๆ เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

กองการวินยาศึกษา นี้ แม้ว่าจะตั้งขึ้นในช่วงท้ายของการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แต่ก็เป็นผลงานขององค์การปกครองที่ได้วางแผนงานเอาไว้ในการควบคุมความประพฤติของพระภิกษุสามเณรอย่างเป็นระบบ และสามารถแก้ปัญหาได้ทันทั่วทั้งที่ ในกรณีมีปัญหาเกิดขึ้น ซึ่งก็เป็นรูปแบบหนึ่งที่พระสงฆ์ผู้บริหารใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ การควบคุมดูแลความประพฤติพระภิกษุสามเณร ในช่วงประกาศใช้ พ.ร.บ.ฉบับใหม่ พ.ศ. 2500 ต่อมา

กองการวินยาศึกษา นี้ หลังจากที่มีการประกาศยกเลิก พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 แล้ว กองการนี้ก็ถูกยกเลิกไปโดยปริยายเพราะ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ.2505 ได้รวมอำนาจทั้งหมดไว้ที่มหาเถรสมาคม ต่อมาใน พ.ศ.2532 มีการจัดตั้ง "โครงการวินยาศึกษา"อีกครั้งโดยพระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทศตสุทธิ) เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร โดยมีศูนย์กลางปฏิบัติงานอยู่ที่วัดมหาธาตุฯ มีอำนาจหน้าที่คอยสอดส่องดูแลพระสงฆ์เฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครให้ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัย (ดูรายละเอียดใน สายธาร อินทวดี, 2533)

⁷⁹ แดงสงการณคณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2500, "ผลงานองค์การปกครอง". หน้า 34.

องค์การศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์เดิมแบ่งออกเป็น 2 แผนกคือ⁸⁰ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอกสำหรับพระภิกษุสามเณร และธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอกสำหรับฆราวาส

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แบ่งออกเป็น 8 ชั้นคือ เปรียญธรรมประโยค 1-2, เปรียญธรรมประโยค 3-4-5-6-7-8-9

ต่อมาจึงมีการจัดการศึกษาแผนใหม่ขึ้น คือโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา มูลเหตุของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษานั้นเกิดจากภายหลังที่การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง คือ แลวมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 และพ.ศ. 2490 ตามลำดับ ได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ทางมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้จัดการศึกษาแผนกมัธยมขึ้น เรียกว่าโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา โดยกำหนดให้เรียนบาลี นักธรรม และความรู้มัธยม เข้าด้วยกัน ต่อมาโรงเรียนบาลีมัธยมได้รับความนิยมแพร่หลายออกไปต่างจังหวัดหลายแห่ง มีพระภิกษุสามเณรเรียนกันมาก คณะสงฆ์โดยองค์การศึกษา จึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ว่า โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาล้านักเรียนวัด โดยมติดคณะสังฆมนตรีและกระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบกระทรวงให้โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาล้านักเรียนวัดนี้ เปิดทำการสอบสมทบในชั้นตัวประโยค คือชั้นประถมปีที่ 6 และมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา⁸¹ ต่อมามีการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรกันหลายครั้ง และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ได้รับความสนใจจากพระภิกษุสามเณร ได้กระจายตามต่างจังหวัดทั่วประเทศถึงปัจจุบัน

⁸⁰ มาถนพ พลไพรินทร์, คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์, กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพฯ : หจก.ชุดิมาการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 192.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

การจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยมหาเถรสมาคมได้ออกประกาศเกี่ยวกับการกำหนดตำแหน่งเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาพระปริยัติธรรม ดังนี้ คือ⁸²

1. เจ้าอาวาส เป็นเจ้าสำนักเรียน
2. เจ้าคณะแขวง เป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำแขวง
3. เจ้าคณะจังหวัด เป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำจังหวัด
4. เจ้าคณะมณฑล เป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑล

หน้าที่ของเจ้าอาวาสและเจ้าคณะต่าง ๆ เหล่านี้ คือการเสนอรายงานความเป็นไปเกี่ยวกับการจัดการศึกษาที่ตนดูแลอยู่ให้กับผู้อำนวยการเหนือตนขึ้นไป โดยแต่ละมณฑลขึ้นอยู่กับการดูแลของส่วนกลางคือมหาเถรสมาคม ส่วนการศึกษาของฝ่ายธรรมยุตินั้นให้เป็นที่ของเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติ จะแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ดูแลกิจการต่าง ๆ เอง⁸³

การจัดการเรียนการสอนในช่วงปกครองตาม พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นั้นมีความยากลำบากในการจัดการศึกษามากในระยะแรก เช่น ขาดครูผู้สอน ขาดการสนับสนุนจากส่วนกลางที่เข้าไปถึง ต้องอาศัยบารมีของผู้จัดการศึกษาในท้องถิ่นนั้นๆ เอง แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นปัญหาปกติทั่วไปตามสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจในขณะนั้น แต่ในการมอบอำนาจในการจัดการสอบ บางครั้งมีการกำหนดไว้เฉพาะภายในส่วนกลาง เช่น การสอบนักธรรมชั้นเอก ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดฝ่ายธรรม จะต้องเข้ามาสอบในสนามสอบกรุงเทพฯ เท่านั้น ทำให้พบกับอุปสรรคคือ นักเรียนจากมณฑลภายนอกไม่สามารถสอบได้ด้วยสาเหตุต่าง ๆ จนถึงมี พ.ศ. 2470 จึงให้การสอบทั้ง 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก สอบทั่วราชอาณาจักร ด้วยเหตุผลดังที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณ ได้ประกาศถึงปัญหาเหล่านั้นว่า

“ครั้นถึงคราวสอบนักธรรมชั้นเอก มณฑลชั้นนอกให้เข้ามาสอบใน

⁸² จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, “พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2489-2527”, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 34.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

กรุงเทพฯ แห่งเดียว เป็นข้อขัดข้องมาก เพราะมณฑลที่อยู่ใกล้มาสอบ
มณฑลที่อยู่ไกลเช่น มณฑลอุดร มณฑลพายัพก็ไม่มาสอบ อย่างนี้ภรรยา
เถรภูมิก็ไม่แพร่หลาย...เพราะฉะนั้นจำเดิมแต่ พ.ศ.2470 เป็นต้นไปให้เปลี่ยน
วิธีดำเนินการนักธรรม...ให้สนามนักธรรมทั้ง 3 ชั้นนั้นเป็นสนามสอบทั่วราชอาณาจักร...⁸⁴

แม้จะมีการขยายสนามสอบตั้งแต่นักธรรมชั้นตรีถึงนักธรรมชั้นเอกทั่วราชอาณาจักร
แต่การตรวจข้อสอบก็ยังต้องส่งมายังส่วนกลางทำให้การตรวจข้อสอบของกรรมการและการ
จัดทำบัญชีรายชื่อจำนวนผู้เข้าสอบ ผู้สอบได้ในแต่ละสำนักเรียนเกิดความล่าช้า เลขาธิการ
ทำงานไม่ทันกรรมการตรวจต้องรับทำโดยอุกฤษฏ์ ความไม่เรียบร้อยก็มีขึ้น ดังนั้นตั้งแต่ปี
พ.ศ. 2475 สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณฯ จึงให้มณฑลต่างๆ จัดทำบัญชี
ต่างๆ ให้เรียบร้อยมาก่อน⁸⁵ ปัญหาเกี่ยวกับบัญชีรายชื่อผู้เข้าสอบเป็นปัญหาตลอดมาจนถึงแม้
จะให้เจ้าสำนักเรียนจัดทำเองมาตั้งแต่ปี 2470 แล้วก็ตามจนถึงปี พ.ศ.2480 ความสับสนล่า
ช้าในการทำงานก็ยังมีอยู่เพราะภาระทุกอย่างไปอยู่ที่เจ้าอาวาสซึ่งมีตำแหน่งเป็นเจ้าสำนัก
เรียนโดยตรงอยู่ผู้เดียว ดังนั้นการทำงานก็ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวสนั้นๆ ด้วย ดังประกาศกำชับ
ในการส่งบัญชีสอบนักธรรมของพระศาสนโศภณ แม่กองธรรมสนามหลวงในปี พ.ศ.2480
ตอนหนึ่งว่า

“...เจ้าสำนักเรียนนั้นๆ ซึ่งภายในกำหนดกาลคือกลางเดือน 12 ทราบกัน
ตลอดดีแล้ว แต่สำหรับธรรมศึกษามียุ่งทุกปี ไม่มีที่ไหนก็ที่ไหนอ้างว่าไม่ทราบ
กำหนดบ้าง มีธุระยุ่งยากบ้าง การส่งบัญชีต้องส่งภายในกำหนดไม่มีการยกเว้น

⁸⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 15, พ.ศ.2470. หน้า 508.

⁸⁵ กรมการศาสนา, รายงานเรื่องการศึกษาคณะสงฆ์ไทย, ฝ่ายวิจัย กองแผนงาน
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2516. หน้า 165.

เพราะไม่ทราบหรือมีฐานะรุ่งๆ การส่งบัญชีธรรมศึกษา^๖ แต่เดิมเจ้าสำนักเรียน
ส่งบ้าง ธรรมการส่งบ้าง ศึกษาธิการส่งบ้าง ออกจะรุ่งและไม่สะดวกแก่นักเรียน
บางคน ตั้งแต่ พ.ศ.2480 ไปผู้สมัครสอบธรรมศึกษาชั้นไหนก็ตาม จงไปทำความ
ตกลงกับเจ้าสำนักเรียนนั้นๆ...^{๖๖}

จำนวนผู้เข้าสอบนั้น การสอบนักธรรมมีภิกษุสามเณรและฆราวาสผู้สอบธรรมศึกษา
เพิ่มมากขึ้น เช่นปี พ.ศ.2480 มีนักเรียนเข้าสอบ 69,822 คนมากกว่าปี พ.ศ.2479 ถึง 4,484
คน^{๖๗} แต่ในปีหนึ่งๆนั้นมิใช่ขาดสอบถึง 1,000 คนเศษทุกปี^{๖๘} และจำนวนผู้เข้าสอบนั้นมี
รายงานการสอบโดยทุจริตเป็นทุกปีเช่นเดียวกัน ซึ่งทางกองธรรมสนามหลวงได้พยายามหา
ทางป้องกันและตัดเคืองไปยังสำนักเรียนต่างๆ เป็นประจำทุกปีซึ่งแสดงให้เห็นว่า การจัด
การศึกษาโดยการรวมอำนาจการจัดการไว้ที่ศูนย์กลางแม้จะมีข้อดีในการทำให้คณะสงฆ์
จัดการศึกษาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วราชอาณาจักร แต่ในแง่ปฏิบัติจริงนั้นก็มีอุปสรรค
มากในการจัดการศึกษาทั้งด้านกำลังคน การกระจายงานทำให้ภาระการบริหารการศึกษา
ไปตกอยู่กับพระสงฆ์ฝ่ายบริหารการปกครองด้วย ทำให้เกิดมีปัญหายุ่งยากในการจัดการ
ศึกษาทุกปี ซึ่งต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ พ.ศ.2484 แล้วผู้บริหารการจัดการ
ศึกษาจึงได้แยกออกจากผู้บริหารฝ่ายปกครองอย่างเป็นสัดส่วนดังจะกล่าวต่อไป

การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484
อยู่ในความดูแลขององค์การศึกษา โดยมีสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นผู้รับผิดชอบ
โดยตำแหน่ง ตามมาตรา 30 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ว่า "ส่วนสังฆมนตรี

ธรรมศึกษา คือ ฆราวาสชาย-หญิง ที่เข้าสอบความรู้นักธรรมสนามหลวงเช่นเดียวกับ
ภิกษุสามเณร เริ่มมีมาครั้งแรก พ.ศ.2472 หลักสูตรเล่มเดียวกับที่ภิกษุสามเณรใช้เรียนทั้ง 3 ชั้น
ยกเว้นบางวิชาที่ไม่ต้องสอบคือ วิชาวินัย

^{๖๖} แดงการณโคณะสงฆ์ เล่ม 25, พ.ศ.2480. อ้างใน "รายงานเรื่องการศึกษาคณะสงฆ์
ไทย" (ฝ่ายวิจัย กองแผนงาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2516). หน้า 168.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า 169.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า 169.

ผู้ได้รับแต่งตั้งให้บริหารองค์การใด ต้องรับผิดชอบในหน้าที่ขององค์การนั้น...”⁸⁹ ดังนั้นองค์การศึกษาก็ได้จัดตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อเป็นหน่วยงานที่จะดำเนินการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้กว้างขวางสมบูรณ์ เหมาะแก่กาลสมัย เพื่อเพิ่มพูนความรู้ของพระสงฆ์ให้เพียงพอต่อการบำเพ็ญสมณกิจ เพื่อความเจริญและดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา⁹⁰ “สภาการศึกษาของคณะสงฆ์” มีสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นประธาน และมีกรรมการไม่น้อยกว่า 8 รูป แต่ไม่เกิน 15 รูป มีหน้าที่ดำเนินการตามโครงการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยความเห็นชอบของสังฆมนตรี โดยแบ่งงานออกเป็น 2 ฝ่าย คือ⁹¹

1. ฝ่ายวิชาการ ควบคุมดูแลกองแปล กองชำระพระคัมภีร์หนังสือต่างประเทศ และ กองพระปริยัติธรรม

2. ฝ่ายธุรการ ควบคุมดูแลการสอบไล่พระปริยัติธรรม ทั้งฝ่ายนักธรรมและบาลี โดยมีสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นแม่กองบาลี สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา ทำหน้าที่เป็นแม่กองธรรม⁹² ฝ่ายนี้มีกองสอบไล่ กองโรงเรียนพระปริยัติธรรม และกองโรงเรียนครู

รายนามสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา ในระยะ 21 ปี ที่ประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 มีรายชื่อตามระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งดังนี้

1. พระพรหมมุนี (ปลัด กิตติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2485 - 2488

⁸⁹ ส. เขาวนันท, กฎหมายคณะสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พร้อมด้วยกฎกระทรวง และกฎระเบียบ ประกาศมหาเถรสมาคม, (พิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสรับพระบัญชาแต่งตั้งเจ้าคณะภาค 8, 2537). หน้า 75.

⁹⁰ จูไรร์ตัน แตนใจรักซ์, “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2489- พ.ศ.2527”, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531). หน้า 36.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 36.

⁹² แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486. หน้า 115.

2. พระพรหมมุนี (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2489 - 2493¹
3. สมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2494
4. สมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2494
5. สมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2498 - 2502
6. พระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา พ.ศ. 2503 - 2505

ผลงานขององค์การศึกษาภายหลังที่ได้เปลี่ยนแปลง พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับเดิม (ร.ศ. 121) มาเป็นฉบับ พ.ศ. 2484 แล้ว ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้เหมาะสมยิ่งขึ้นทั้งด้านฝ่ายพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แผนกธรรมและวิชาการศึกษาสามัญ

การปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

ได้มีการจัดตั้งสำนักศาสนศึกษาแผนกบาลีและแผนกธรรมขึ้น เดิมก่อนหน้านั้นมิได้จัดตั้งเป็นสำนักศาสนศึกษาโดยเฉพาะในส่วนภูมิภาค แต่เป็นการเรียนการสอนกันเองตามวัดต่าง ๆ เมื่อถึงสมัยสอบก็ส่งบัญชีรายชื่อผู้เข้าสอบ ไปยังแม่กองธรรมและบาลีที่อยู่ในส่วนกลางและจัดการสอบขึ้น ตามที่ทางคณะสงฆ์จะให้สอบที่วัดในส่วนกลาง” ต่อมาปี พ.ศ. 2484 จึงได้มีการจัดตั้งสำนักศาสนศึกษาขึ้น และได้รับการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2494 ซึ่งกำหนดว่า “การศาสนศึกษา” หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมและการศึกษาอย่างอื่นอันควรแก่สมณภาวะ คำว่า “การศึกษาพระปริยัติธรรม” หมายถึง การศึกษาธรรมและบาลี ซึ่งได้กำหนดให้จัดตั้งสำนักเรียนขึ้น พร้อมกับวางระเบียบกำหนดคุณสมบัติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นสมเด็จพระวันรัต พ.ศ. 2490 ขณะอายุ 59 พรรษา 38

² ส่วนการกำหนดสนามสอบในส่วนกลาง (กรุงเทพฯ-ธนบุรี) โดยให้หลาย ๆ วัดรวมสอบที่วัดใดวัดหนึ่ง เพิ่งมีประกาศเป็นทางการในปี พ.ศ. 2509 โดยให้ส่วนกลางมีสนามสอบธรรม 27 สำนักเรียน ส่วนภูมิภาคให้จังหวัดนั้นๆ เป็นผู้กำหนด (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 55, พ.ศ. 2509, หน้า 6-10. และรายงานการศึกษาคณะสงฆ์, ฝ่ายวิจัย กองแผนงาน กรมการศาสนา, 2516, หน้า 183-185).

ของครูผู้สอนหลักสูตรและการสอบไล่ เงินอุดหนุนการศึกษาและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ไว้ด้วย⁸³ ส่วนหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรมนั้น มีการเปลี่ยนแปลงบ้างตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ แต่ยังคงรักษารูปแบบโครงสร้างเดิมไว้ ตามที่สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเคยจัดวางไว้ ส่วนที่ปรับปรุงแผนกธรรมนั้นการประกาศเพิ่มหลักสูตรในวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก ต้องใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และส่งมาฉติต่าง ๆ เข้าเป็นหลักสูตรด้วย⁸⁴ ซึ่งหมายถึงให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนรู้วิชากฎหมายคณะสงฆ์ด้วยนั่นเอง

การศึกษาพระปริยัติธรรมภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์แบบมหาเถรสมาคมมาเป็นสังฆมนตรีได้รับการตื่นตัวมาก เพราะว่ารัฐบาลให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ดังประกาศนโยบายหลักของรัฐบาลด้านศาสนา สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลชุดที่ 10 (7 มีนาคม 2485 - 1 สิงหาคม 2485) ที่มีการประกาศนโยบายตอนหนึ่งว่า

“ในส่วนพระพุทธศาสนาจะดำเนินการให้สำเร็จสมบูรณ์ ตามบทบัญญัติคณะสงฆ์โดยเร็ว จะได้พยายามสังคายนาพระไตรปิฎกตามความในบทเฉพาะกาล แห่งพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ และจะพยายามให้การศาสนาให้มีความสัมพันธ์อันดีกับอาณาจักร เพื่อส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ร่วมกันทั้งทางศาสนาและบ้านเมือง ...”⁸⁵

เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลด้านศาสนา ที่จะปรับปรุงและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามบทบัญญัติแห่งพระธรรมนูญ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้ตั้งคณะ

⁸³ จูไรรัตน์ แสนใจรักษ์, อ้างแล้ว, หน้า 70.

⁸⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486, หน้า 105.

⁸⁵ รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์, “นโยบายรัฐบาล พ.ศ.2475-2519”, เอกสารประกอบการศึกษาแผนกวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ลำดับที่ 2 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519, หน้า 50-62.

กรรมการเพื่อพิจารณำำรุงและส่งเสริมพระศาสนา ประกอบด้วยบุคคล 5 คน ได้แก่ ผู้แทนจากกระทรวงธรรมการ เป็นประธานกรรมการ ผู้แทนจากกระทรวงมหาดไทย หลวงวิจิตรวาทการ นายพันเอกหลวงศฤงคารฤทธิศิลป์ และหลวงกาจสงคราม⁹⁶ ที่ประชุมจากคณะกรรมการเหล่านี้ ได้กำหนดหลักการด้านศาสนาไว้ 3 ประการ คือ เปลี่ยนแปลงแก้ไขหลักสูตรการศึกษาพระพุทธศาสนา และวางโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์และปรับปรุงความประพฤติของพระสงฆ์ในขณะนั้น⁹⁷

คณะสงฆ์ได้สนองนโยบายของรัฐบาลในส่วนี้ โดยส่งฆมนตรียมอบให้องค์การศึกษาได้พิจารณาปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นรัฐบาลโดยคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ได้เทียบคุณวุฒิผู้สอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและแผนกธรรม เพื่อให้พระเปรียญและนักธรรมเหล่านี้เข้ารับราชการเมื่อลาสิกขาออกไปแล้วได้ ในปี พ.ศ. 2487 ดังนี้⁹⁸

1. บาลีประโยค 9 เทียบเท่าข้าราชการพลเรือนชั้นตรี อันดับ 1
2. บาลีประโยค 6 ขึ้นไป เทียบเท่ากับเตรียมอุดมศึกษา
3. บาลีประโยค 5 เทียบเท่ากับประโยคมัธยมบริบูรณ์
4. นักธรรมและนักธรรมศึกษาชั้นตรี เทียบเท่าประถมบริบูรณ์

การเทียบวุฒิให้กับพระสงฆ์ น่าจะเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งให้ภิกษุสามเณรได้มีความพยายามที่จะศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรมให้สูงยิ่งขึ้นไป เพราะหากยังอยู่ในเพศบรรพชิตก็มีความก้าวหน้าในเพศบรรพชิต มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงพระศาสนาไว้ได้ แต่หากลาสิกขาออกไปก็มีการยอมรับให้สอบเข้ารับราชการได้ ทำให้พระสงฆ์ตื่นตัวในการแสวงหาความรู้อย่างกว้างขวาง มีการแต่งตำรับตำราประกอบการศึกษานักธรรม จนหนังสือประกอบการเรียนนักธรรมมีมากมาย จนเกิดความสับสนแก่ผู้เข้าสอบนักธรรม ว่าจะ

⁹⁶ หจข.สร.0201.10.101 ที่ น.3927/2478 จากประธานกรรมการพิจารณำำรุงส่งเสริมการพระศาสนาถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. อ้างใน จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, หน้า 54-55.

⁹⁷ ดูรายละเอียดใน จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, 2531. หน้า 54-56.

⁹⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 32, พ.ศ.2487. "การเทียบวิทยฐานะนักธรรมเปรียญ".

อ่านเล่มใด ทางองค์การศึกษาโดยแม่กองธรรมสนามหลวงจึงได้ประกาศเรื่องหลักสูตร
นักธรรมและธรรมศึกษาว่า

“ด้วยปรากฏว่าในปัจจุบันนี้มีผู้แต่งหนังสือประเภทประกอบการเรียน
นักธรรมและธรรมศึกษาของแผนกธรรมสนามหลวงมากยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุให้
นักเรียนนักธรรมและเจ้าสำนักเรียนหลงเข้าใจผิดไปว่า เป็นหนังสือหลักสูตรนัก
ธรรมและธรรมศึกษาของสนามหลวง และได้ติดต่อถามเข้ามาเรื่อยๆ เพื่อเป็น
การป้องกันความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษานี้ จึง
ขอประกาศหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาที่ใช้เป็นหลักสูตรในปัจจุบันดังนี้...”⁸⁹

สำหรับหลักสูตรที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2495 นั้นคือ

นักธรรมชั้นตรี

1. วิชากระฐุธรรม	ใช้หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1
2. วิชาธรรม	ใช้หนังสือ นวโกวาท แผนกธรรมวิภาค คิทธิปฏิบัติ
3. วิชาพุทธประวัติ	ใช้หนังสือ พุทธประวัติเล่ม 1 เล่ม 3 (รวม 2 เล่ม)
ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา)
4. วิชาวินัย	ใช้หนังสือ นวโกวาทแผนกวินัยบัญญัติ วินัยมุขเล่ม 1

นักธรรมชั้นโท

1. วิชากระฐุธรรม	ใช้หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2
2. วิชาธรรม	ใช้หนังสือ ธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2
3. วิชาอนุพุทธประวัติ	ใช้หนังสือ อนุพุทธประวัติ พุทธานุพุทธประวัติ
อังกถาวเฉพาะประวัติพระสาวก สังคัตติกา
และปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา)
4. วิชาวินัย	ใช้หนังสือ วินัยมุข เล่ม 2
5. ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นโท ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นตรีในสนามหลวง	

⁸⁹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 40, พ.ศ.2495. หน้า 628-631.

นักธรรมชั้นเอก

1. วิชาพระพุทธธรรม ใช้หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 3
2. วิชาธรรม ใช้หนังสือ ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมาตตปฏิบัติ และสังสารวัฏฏ์ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน และมหาสติปัฏฐาน และศิริมานนทสูตร
3. วิชาพุทธทานุพุทธประวัติ ใช้หนังสือ พุทธประวัติ เล่ม 1,3 (รวม 2 เล่ม) ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา) พุทธทานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติและสังคีตติกา
4. วิชาวินัย ใช้หนังสือ วินัยมุข เล่ม 3
5. ผู้จะเข้าสอบนักธรรมชั้นเอก ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นโทในสนามหลวง

สำหรับหลักสูตรธรรมศึกษาสำหรับฆราวาสนั้น ทั้งนักธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโทและชั้นเอก ใช้หลักสูตรเช่นกับหลักสูตรของพระภิกษุสามเณรทั้ง 3 ชั้น เว้นแต่วิชาวินัยเท่านั้นไม่ต้องสอบ

นอกจากนั้นทางคณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากที่เคยมีมาแต่เดิมโดยจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงคือ มหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อ 16 กันยายน พ.ศ.2489 และ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2490 ตามลำดับซึ่งเป็นการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย เปิดสอนในระดับปริญญาตรี โดยบรรจุสาขาวิชาต่างๆให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษา เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ไทยและสากล วิทยาศาสตร์ ลัทธิธรรมนิยม ศาสนพิธี ภาษาสันสกฤต และวิชาอื่นที่เห็นว่ามีควมจำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เช่น วิชาการปกครองคณะสงฆ์ จิตวิทยา ประวัติการศึกษ สังคมวิทยา กฎหมาย โบราณคดี เทคโนโลยี ประวัติศาสตร์ศาสนา ความรู้ทั่วไปทางปรัชญา เป็นต้น¹⁰⁰ การจัดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นนี้ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของวงการคณะสงฆ์เพราะแต่เดิมมีเพียงการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนก

¹⁰⁰ จุไรรัตน์ แตนใจรักษ์, อ้างแล้ว, หน้า 42-43.

ธรรมและแผนกบาลีเท่านั้น¹⁰¹ ซึ่งนับว่าเป็นผลงานขององค์การศึกษาที่มองเห็นความจำเป็นในการเปิดการศึกษาให้ทันสมัยขึ้นเพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ที่เผยแพร่เข้ามาจากประเทศตะวันตก แม้จะมีการเปิดวิชาการสายสามัญสมัยใหม่ให้กับพระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนก็ไม่ได้ทำให้การศึกษาแบบเดิมคือนักธรรมและบาลีลดลงเสื่อมถอยไปแต่อย่างใด เพราะมีการวางแบบแผนป้องกันเอาไว้โดยผู้ที่เข้าศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ในชั้นต่างๆ ต้องผ่านการสอบได้ในระบบพระปริยัติธรรมแบบเดิมมาก่อนแล้ว ดังจะเห็นได้จากการแถลงผลงานขององค์การศึกษาในที่ประชุมสังฆสภาปี พ.ศ.2500 ว่า

“การศึกษาของภิกษุสามเณรในสังฆมณฑลนี้โดยเฉพาะการศึกษาแผนกธรรม และแผนกบาลี เฉพาะในปี พ.ศ. 2500 นี้ยังคงรักษาสถิติแห่งคุณภาพและปริมาณของนักเรียนไว้ได้เช่นเดียวกับปีก่อน และมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นตามสถิติ ดังนี้

การศึกษาแผนกธรรม มีสำนักสอบ 813 แห่งมีนักเรียนเข้าสอบ 186,351 รูป สำนักสอบเพิ่มขึ้น 8 แห่งนักเรียนเพิ่มขึ้น 19,752 รูป

การศึกษาแผนกบาลี มีสำนักสอบ 50 แห่งมีนักเรียนเข้าสอบ 7,942 รูป มีสำนักสอบเพิ่มขึ้น 3 แห่งมีนักเรียนเพิ่มขึ้น 1,006 รูป...”¹⁰¹

นอกจากองค์การศึกษาได้จัดวางและแก้ไขระเบียบต่างๆ ซึ่งเห็นร่วมกันว่าเป็นทางป้องกันความเสื่อมและเป็นทางเจริญ ซึ่งผลงานด้านการศึกษาที่บริหารงานโดยองค์การศึกษาอันมีสังฆมนตรีว่าการศึกษารับผิดชอบอยู่โดยสรุปได้แก่¹⁰²

1. ได้แก้ไขระเบียบว่าด้วยการสมทบสอบไล่ของนักเรียนวัด พ.ศ.2499 เพื่อให้ความอุปถัมภ์นักเรียนบาลีมัธยมซึ่งองค์การศึกษาได้มีระเบียบให้สำนักเรียนต่างๆ เปิดทำการ

¹⁰¹ ดู Sompern Promta, *The Sangha Education in Today Thailand: A crisis Waiting for Hurried Reformation*. (n.p.), 1994. p.p.12-13.

¹⁰¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2500. “ผลงานขององค์การศึกษา”. หน้า 35.

¹⁰² ดูรายละเอียดผลงานองค์การศึกษา ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 40, พ.ศ.2500.

เรียนแล้วแต่ศกก่อนๆ นั้นได้มีโอกาสส่งนักเรียนเข้าสมทบสอบกับโรงเรียนรัฐบาลหรือโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งที่รัฐบาลรับรองวิทยฐานะเพื่อรับประกาศนียบัตรเช่นเดียวกับนักเรียนทั้งหลายทั้งปวงกันภิกษุสามเณรที่มีได้เล่าเรียนเข้าสมทบสอบไว้ด้วย

2. ได้ปรับปรุงระเบียบว่าด้วยการศึกษาวิชาในต่างประเทศของภิกษุสามเณรเพื่ออนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรที่ไปศึกษาต่างประเทศควรได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลและคณะสงฆ์เท่าที่ควร

3. ได้วางระเบียบสอบเทียบความรู้ ม.3-ม.6 ไว้เพื่อให้โอกาสแก่ภิกษุสามเณร

4. ได้ขอแบ่งเงินศาสนสมบัติกลางมาเป็นเงินบำรุงการศึกษาชั้นสูงคือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองให้สมเกียรติของมหาวิทยาลัย

5. ได้ตั้งทุนการศึกษาไว้ เพื่อโอกาสแก่ภิกษุสามเณรหรือพุทธศาสนานิกายในต่างประเทศได้เข้ามาศึกษาพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อรักษาไมตรีจิตมิตรภาพของบรรพชิตในพระพุทธศาสนาระหว่างประเทศให้เจริญแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

3. องค์การเผยแผ่

องค์การเผยแผ่ถือว่าเป็นองค์การที่สำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไป หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจะกว้างไกลออกไปสู่ชนหมู่มากได้เพราะมีการเผยแผ่หลักธรรมเหล่านั้นโดยพระสงฆ์ อีกอย่างหนึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมประการหนึ่งคือ ความรู้ความสามารถในการที่จะนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปสู่ประชาชนคือการเผยแผ่นั้นเอง ดังนั้นองค์การเผยแผ่นอกจากทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วยังถือว่าเป็นหน่วยงานในการประชาสัมพันธ์การทำงานของคณะสงฆ์อีกด้วย หน้าที่ในการเผยแผ่ของวัดหรือพระสงฆ์คือการจัดเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ¹⁰³

¹⁰³ มานพ พลไพรินทร์, คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ : หจก.ชุติมาการพิมพ์, ม.ป.ป.) หน้า 272.

องค์การเผยแพร่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้กำหนดหน้าที่ของคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดหรืออำเภอประจำองค์การเผยแพร่ไว้ใน “ระเบียบบริหารงานในหน้าที่กรรมการสงฆ์ พุทธศักราช 2488” ดังนี้¹⁰⁴

1. อบรมภิกษุสามเณรให้มีสมณสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยา มารยาทตลอดถึงการปฏิบัติอันเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่างๆ

2. อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยระเบียบเรียบร้อย

3. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนหรือคำแนะนำที่เป็นประโยชน์

4. แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนวิธีและการปฏิบัติ

5. เทศนาสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

6. หาอุบายวิธีสกัดกั้นลัทธิธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้นหรือบำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปในทางที่ชอบ

7. ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรมมีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

8. ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุดเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรม - บาลีหรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหรือขวนขวายจัดหาหนังสือที่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไปบ้าง ที่เกี่ยวกับไหว้พระสวดมนต์บ้าง ที่เกี่ยวกับศีลธรรมบ้าง ที่เกี่ยวกับประวัติพระบ้าง เพื่อให้ผู้รักาศิลปวัฒนธรรมตามวัดต่างๆ ได้ท่อง ได้อ่าน ได้ฟัง ตามควรแก่สถานที่โอกาส

9. ขวนขวายจัดหาเครื่องอุปกรณ์ในการเรียนภาษาไทยบางประเภทสำหรับชั้นประถมขึ้นไว้ เพื่อให้เด็กที่ขาดสนธิใช้ในการเรียน

10. กิจการใดที่มีได้ระบุไว้ในที่นี้ ถ้ามีลักษณะเกี่ยวกับการเผยแพร่จังหวัดพึงปฏิบัติ

รายงานสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแพร่ในระยะ 21 ปีที่ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 มีรายชื่อพระเถระตามระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง ดังนี้

¹⁰⁴ แดงการณคณะสงฆ์, เล่ม 33, พ.ศ.2488, หน้า 121-123.

1. พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2485-พ.ศ.2488
2. พระธรรมปาโมกข์ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2489-พ.ศ.2493
3. พระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2494
4. พระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2494-พ.ศ.2498
5. พระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2498-พ.ศ.2502
6. พระธรรมคุณาภรณ์ (ขุน ปุณฺณสิริ) วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2503-พ.ศ.2505

ผลงานขององค์การเผยแผ่ในระยะ 21 ปีแห่งการบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นั้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ภายในประเทศและภายนอกประเทศ

1.ภายในประเทศ การเผยแผ่ภายในประเทศในระยะแรกนั้นจะเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการสงฆ์ประจำท้องถิ่นนั้นๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการเผยแผ่พุทธศาสนาในท้องถิ่นที่ตัวเองรับผิดชอบโดยจะเริ่มจากภายในวัดก่อนคือ การทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยระเบียบเรียบร้อย และการเผยแผ่ศีลธรรมให้ประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรมและได้ยินได้ฟังเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ตามหน้าที่ขององค์การเผยแผ่ได้วางหน้าที่ไว้ในข้อที่ 6 แต่จากการศึกษาผลงานขององค์การเผยแผ่ในระยะ 15 ปีแรก (ประมาณ พ.ศ.2484-พ.ศ.2499) ผลงานขององค์การเผยแผ่จะไม่โดดเด่นเท่าที่ควรถึงจะมีบ้างกลับเป็นไปในรูปแบบการเผยแผ่ธรรมของพระวิปัสสนาทั้งพระปสาชพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต^{*} ซึ่งมีลูกศิษย์มากมายทั้งเขตภาคอีสานและภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่และพระวิปัสสนาสายวัดมหาธาตุที่มีพระพิมลธรรม (อาจ) และมีพระมหาโชดก ญาณสิริ^{**} ป.ธ.9^{***} เป็นอาจารย์ใหญ่เริ่มแผ่ขยายไปทั่วทุกภาคประมาณ พ.ศ.2496 ซึ่งงานเหล่านี้น่าจะเป็นงานขององค์การเผยแผ่โดยตรงที่มีพระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี)^{***} เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่รับผิดชอบอยู่อย่างยาวนานเกือบ 20 ปี (พ.ศ. 2485-พ.ศ.2502) แต่กลับเป็นผลงานขององค์การปกครองที่มีพระพิมลธรรม (อาจ) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองไป หากพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการเผยแผ่ภายใน

* มรณภาพ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2492, อายุ 79 ปี

** พระธรรมธีรราชฆานามุนี, มรณภาพ 30 มิถุนายน พ.ศ.2530

*** ต่อมาเป็นสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช สิ้นพระชนม์ พ.ศ.2514

ประเทศมีพระสงฆ์ฝ่ายบริหารทำหน้าที่โดยตรงอยู่แล้วประกอบกับพระสายวิปัสสนาก็ทำหน้าที่ในการเผยแผ่อยู่เช่นกันจึงทำให้รายงานส่วนที่เป็นผลงานขององค์การเผยแผ่ไม่โดดเด่นชัดเจนเท่าที่ควร นอกจากนั้นสังฆมนตรีว่าการผู้รับผิดชอบโดยตรงคือพระศาสนโศภณ (จวน) ต้องทำหน้าที่ปฏิบัติแทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทร์ สังฆนายกด้วยจึงต้องรับผิดชอบงานส่วนอื่นๆ มากขึ้น ดังนั้นงานขององค์การเผยแผ่จะปรากฏชัดในช่วงหลังตั้งแต่ พ.ศ.2499 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่ท่านได้รับตำแหน่งนี้ที่ชัดเจนโดยไม่ต้องทำหน้าที่สังฆนายกเช่นในระยะแรก ผลงานในระยะหลังที่เด่นชัด เช่น การจัดทำมีการเผยแผ่ธรรมทางสถานีวิทยุทุกวันพระในเวลา 8 โมงเช้าตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การเผยแผ่ธรรมในโรงเรียนให้แก่ข้าราชการครูและนักเรียนและการเผยแผ่ธรรมตามบริษัทโรงงานและองค์การต่างๆ¹⁰⁵

2. ภายนอกประเทศ การเผยแผ่ภายนอกประเทศเริ่มมีขึ้นในปี พ.ศ.2500 โดยที่คณะสงฆ์ได้ประสานกับฝ่ายรัฐบาลในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษได้จัดให้เป็นปีมงคลสมัยพิเศษเนื่องด้วยพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองถาวรเป็นคุณประโยชน์แก่โลกครบ 2500 ปี รัฐบาลและคณะสงฆ์ต้องการเผยแผ่เกียรติคุณนี้ให้กว้างไกลออกไปยังต่างประเทศจึงได้จัดงานฉลองยิ่งใหญ่ขึ้นทั้งภายในและเริ่มโครงการเผยแผ่ไปยังต่างประเทศโดยได้มีการอุปสมบทแก่พระภิกษุทั่วประเทศรวม 2,500 รูป¹⁰⁶ ในต่างประเทศได้รับความร่วมมือจากกระทรวงวัฒนธรรม กรมการศาสนาและกระทรวงต่างประเทศโดยการหาข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่สำหรับสร้างวัดไทยในประเทศต่างๆ ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบ ได้ตกลงสร้างวัดไทยในตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย โดยหลักการที่ว่า ประเทศอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนา โดยเริ่มการก่อสร้างวัดไทยตั้งชื่อว่า “วัดไทยพุทธคยา” เมื่อ พ.ศ.2500 ในเนื้อที่ 11 ไร่ซึ่งเป็นวัดไทยแห่งแรกตามนโยบายรัฐบาลสมัย ฯพณฯจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹⁰⁷ นอกจากนั้นคณะรัฐมนตรีและทางคณะสงฆ์มีความดำริที่จะจัดสร้างวัดไทยขึ้นในต่างประเทศ เช่น พม่า ญี่ปุ่น มาเลเซีย อเมริกา อังกฤษ และบางประเทศในทวีปยุโรปอีกด้วยซึ่ง

¹⁰⁵ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2500. “ผลงานขององค์การเผยแผ่”. หน้า 39-43.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 43.

¹⁰⁷ มานพ มลไพรินทร์. คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์. หน้า 281-282.

เป็นนโยบายการเผยแผ่ศาสนาในต่างประเทศในระยะแรกและทำให้พุทธศาสนาแบบเถรวาทจากเมืองไทยได้รับการแผ่ขยายในประเทศต่างๆ ในระยะต่อมาถึงปัจจุบัน¹⁰⁸

4. องค์การสาธารณูปการ

องค์การสาธารณูปการเป็นองค์การสุดท้ายในองค์การทั้งสี่ เป็นองค์การที่มีการกล่าวถึงน้อยที่สุด บทบาทจึงไม่โดดเด่นโดดเด่นเหมือนองค์การอื่นๆ แต่ในความเป็นจริงแล้ว องค์การเผยแผ่ก็มีภาระหนักเช่นเดียวกับองค์การอื่นๆ คำว่า “สาธารณูปการ” ตามศัพท์หมายถึงการช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลคนส่วนมากหรือคนทั่วไป¹⁰⁹ พระสงฆ์ใช้วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและประกอบสังฆกรรมต่างๆ ดังนั้น พระสงฆ์จะดูแลรักษาวัดให้เป็นศาสนสถานอันเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาแต่โบราณ การที่พระสงฆ์รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาวัดและจัดการวัดนี้ถือว่าเป็นการรักษาศาสนสถานของพระศาสนาเพื่อเป็นศูนย์กลางในการช่วยเหลือประชาชนทั่วไป กิจกรรมเกี่ยวกับการดูแลรักษาวัดนี้จึงเรียกว่า “สาธารณูปการ”

ภาระขององค์การสาธารณูปการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เท่ากับเป็นองค์การรักษาพัสดุ เพื่อสนับสนุนองค์การปกครอง องค์การศึกษา และองค์การเผยแผ่ของวัดให้ดำเนินไปโดยสะดวกสบาย หรือเท่ากับเป็นภาระของแม่บ้านหรือสมภารขององค์การทั้งหลายก็ได้¹¹⁰

ระเบียบบริหารงานในหน้าที่กรรมการสงฆ์ พุทธศักราช 2488 ได้แบ่งงานขององค์การสาธารณูปการไว้ ดังนี้¹¹¹

¹⁰⁸ ปัจจุบันมี “กองงานพระธรรมทูต” ซึ่งได้ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2500 โดยมีหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาสายต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ สังกัดฝ่ายเผยแผ่พุทธศาสนา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา เป็นเจ้าของเรื่อง (ดูรายละเอียดใน มานพ พลไพรินทร์, หน้า 277-284)

¹⁰⁹ มานพ พลไพรินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 294.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹¹¹ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 33, พ.ศ.2488, หน้า 123-124.

1. ตรวจสอบตราดูแลวัดในเขตจังหวัดของตน เห็นส่วนใดยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ก็ควรแนะนำให้จัดให้ทำให้เรียบร้อย
2. แนะนำให้ทำให้แก้ไขสิ่งที่ไม่ถูกต้องตามสุรสังคหะให้เป็นไปถูกต้องตามสุรสังคหะ
3. แนะนำให้สนใจที่จะทำสิ่งซึ่งไม่สามารถจะทำได้ในทันทีในโอกาสที่สามารถ
4. ช่วยเหลือแนะนำควบคุมแบบแผน แผนผังและการก่อสร้างของวัดตามแบบ
สาธารณูปการ
 5. ช่วยเหลือแนะนำในการจัดทำแผนผังของวัด
 6. ตรวจสอบแนะนำในเรื่องบัญชีรับ-จ่ายเงินผลประโยชน์ของวัด หรือเงินการกุศล เป็นคราว ๆ ให้เป็นไปโดยถูกต้อง
 7. ต้องสอดส่องดูแลผลประโยชน์ของวัดอันเกิดจากที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ให้เป็นไปโดยเหมาะสม และตรวจที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์หรือวัดร้างว่าควรจะทำให้เกิดประโยชน์อย่างไรบ้าง
 8. ช่วยเหลือแนะนำในการทำบัญชีครุภัณฑ์ สหกรณ์ฯ ของวัดขึ้นไว้เป็นหลักฐาน
 9. ช่วยเหลือแนะนำในการที่จะจัดให้มีโฉนดที่ดิน ของวัดขึ้นไว้เป็นหลักฐาน
 10. วัดใดจะมีงานเป็นประจำก็ที่ดี ต้องสอดส่องกวาดขัน อย่าให้มีการเล่นที่ดูจาตุ
 ลามกหรืออบายมุข เช่น การพนันเข้าแทรกแซงเป็นอันขาด
 11. กิจการใดที่มีได้ระบุไว้ในที่นี้ ถ้ามีลักษณะเกี่ยวกับสาธารณูปการ ให้เป็นหน้าที่
 ของสาธารณูปการจังหวัดพึงปฏิบัติ

รายนามสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ ในระยะ 21 ปี ที่ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 มีรายชื่อพระเถระตามระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง ดังนี้

1. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม พ.ศ. 2485-2488
2. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม พ.ศ. 2489-2493
3. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม พ.ศ. 2494
4. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม พ.ศ. 2494-2498
5. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม พ.ศ. 2499 (มรณภาพ)

6. พระธรรมดิลก (ขุน ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนฯ พ.ศ. 2499-2503¹

7. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธร พ.ศ. 2503-2505²

ผลงานขององค์การสาธารณูปการในระยะ 21 ปี ที่สังฆมนตรีว่าการองค์การ
สาธารณูปการรับผิดชอบอยู่โดยสรุปมี 3 เรื่อง คือ

1. การบูรณะและพัฒนาวัด
2. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะ
3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

ในเรื่องของรายละเอียดในการให้ความอุปถัมภ์ในแต่ละวัด และการจัดการศาสน
สมบัติของวัดนั้นจะไม่กล่าวรายละเอียดในที่นี้ เพราะงานวิจัยนี้ต้องการให้เห็นหน้าที่และ
ผลงานองค์การต่าง ๆ ในระยะ 21 ปี เท่านั้น ว่าได้แบ่งหน้าที่การทำงานกันอย่างไร ใน 3
องค์การแรกคือ องค์การปกครอง องค์การศึกษา และองค์การเผยแผ่ เป็นหน้าที่หลักของ
พระสงฆ์โดยตรง แต่องค์การสาธารณูปการนั้นจะเกี่ยวกับศาสนสมบัติของวัด และศาสน
สมบัติกลาง อันเป็นเงินในการใช้จ่ายในศาสนาและสมบัติของพระพุทธศาสนาที่เป็น
อสังหาริมทรัพย์ต่าง ๆ ดังนั้น งานเหล่านี้จะตกอยู่ที่กรมการศาสนาเป็นสำคัญในการดูแล
เบิกจ่ายส่งเสริมการคณะสงฆ์ในส่วนต่าง ๆ พระสงฆ์ที่รับผิดชอบองค์การนี้จึงเป็นเพียงผู้วาง
แผนนโยบายและให้คำปรึกษากับกรมการศาสนาเป็นสำคัญ อีกอย่างหนึ่งในการประชุม
พิจารณาเกี่ยวกับการใช้จ่ายศาสนสมบัติของวัดจะเป็นการพิจารณาในที่ประชุมคณะ
สังฆมนตรีทั้งหมด ในเมื่อที่ประชุมคณะสังฆมนตรีพิจารณาอนุมัติแล้ว จึงจะเบิกจ่ายเงิน
เหล่านั้นได้ โดยประสานงานกับกรมการศาสนาอย่างใกล้ชิด ดังนั้นหน้าที่ของสังฆมนตรีว่า
การองค์การสาธารณูปการ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ประสานงาน ให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำ

¹ ตำแหน่งสุดท้าย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สิ้นพระชนม์ พ.ศ.

² ตำแหน่งสุดท้าย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สิ้นพระชนม์ พ.ศ.

แก่วัดต่างๆ ที่จะของบประมาณ ในการสร้างวัดหรือบูรณะวัด และมีหน้าที่ตรวจสอบผลงาน เหล่านั้นเป็นสำคัญ

ดังกรณีการขอเบิกเงินผลประโยชน์ของวัด ทางกรมการศาสนาจะตรวจสอบดูว่าในแต่ละวัดมีเงินในบัญชีอยู่ในกรมการศาสนาเท่าไร หากมีเงินในบัญชีที่กรมการศาสนามากกว่าเงินที่ต้องการจะเบิก สามารถเบิกได้โดยความเห็นชอบของเจ้าคณะต่าง ๆ จนถึงสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ เช่น ในปี พ.ศ. 2493 วัดพิชัยญาติการาม จังหวัดธนบุรี ขอปลูกสร้างอาคาร, วัดโคกเกตุ จังหวัดเพชรบุรี ขอเบิกเงินผลประโยชน์ เพื่อใช้จ่ายในการรื้อกุฏิที่ชำรุด, วัดนรนาถสุนทริการาม จังหวัดพระนคร ขอเบิกเงินผลประโยชน์ เพื่อสร้างกำแพงวัด เป็นต้น¹¹² ส่วนเงินที่จะใช้ในการก่อสร้างอื่น ๆ สำหรับวัดที่ไม่มีเงินผลประโยชน์ของตัวเองหรือการจะใช้จ่ายในกรณีอื่นเกี่ยวกับกิจการของพระพุทธศาสนา คณะสังฆมนตรีต้องประชุมพิจารณาเบิกจ่ายเงินศาสนาสมบัติกลาง โดยตั้งคณะกรรมการพิเศษ ขึ้นมาประกอบด้วย สังฆมนตรี 2 รูป หัวหน้ากองศาสนสมบัติ และหัวหน้ากองศาสนศึกษา ถ้าเห็นว่าการพิจารณารายได้ของศาสนสมบัติกลางมาก ก็ควรให้มากถ้ารายได้น้อยก็ให้น้อย¹¹³ ดังนั้น สังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ ได้รายงานผลงานในที่ประชุมคณะสังฆมนตรีในคราวสรุปผลการงานประจำปี 2500 ตอนหนึ่งว่า

“องค์การสาธารณูปการ ได้ร่วมกับคณะกรรมการพิจารณางบประมาณ รายรับ รายจ่าย ของศาสนสมบัติกลาง และศาสนสมบัติของวัดประจำปี เพื่อให้รายรับรายจ่ายตั้งอยู่ในดุลยภาพที่สมควรแก่ภาวะการณ์ และยังได้ร่วมกับกรมการศาสนาพิจารณาระเบียบเกี่ยวกับศาสนสมบัติ ปรับปรุงวัดต่าง ๆ ให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งเป็นการเพิ่มรายรับให้กับศาสนสมบัติกลาง เพื่อประโยชน์แก่การส่งเสริมการคณะสงฆ์ในส่วนอื่น.”¹¹⁴

¹¹² กรมการศาสนา, “รายงานการประชุมคณะสังฆมนตรี พ.ศ.2493”, หน้า 4.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹¹⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 46, พ.ศ.2501, หน้า 45.

การพิจารณาอิทธิพลของคณะวินัยธร

คณะวินัยธรได้แก่สงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาคดีหรือวินิจฉัยอิทธิพล ที่เกิดขึ้นใน หมู่สงฆ์ให้สงบระงับ ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้มอบอำนาจและหน้าที่ในการพิจารณาอิทธิพลอย่างเป็นทางการเป็นอิสระไม่ต้องขึ้นอยู่กับฝ่ายบริหารของคณะสงฆ์มนตรี แต่ขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช ตามที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น ในสังฆาตมัตติระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธร พุทธศักราช 2485 ได้กำหนดพระวินัยธร มี 3 ชั้น คือ¹¹⁵

1. คณะวินัยธรชั้นต้น ได้แก่คณะวินัยธรจังหวัด โดยปรกติให้มีจังหวัดละ 1 คณะ หรือถ้าจำเป็นจะให้มียากกว่านั้นก็ได้

2. คณะวินัยธรชั้นอุทธรณ์ ได้แก่คณะวินัยธรส่วนกลาง ทำหน้าที่รับอุทธรณ์หรือวินิจฉัยที่ผ่านคณะวินัยธรชั้นต้นมาแล้วทั่วราชอาณาจักร มีสำนักอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ และธนบุรี

3. คณะวินัยธรชั้นฎีกา ได้แก่คณะวินัยธรที่วินิจฉัยอิทธิพลขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด การพิจารณาคดีถือว่าเป็นเด็ดขาด มีสำนักอยู่ในส่วนกลางคือกรุงเทพฯ (ธนบุรี) เท่านั้น

สำหรับรายชื่อพระนามและรายนามพระเถระที่ได้รับพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งคณะวินัยธรชุดแรก ดังต่อไปนี้¹¹⁶

1. สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น สุจิตฺโต) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นประธานคณะวินัยธร

2. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา

3. พระพิมลธรรม (นาค สุมนนาโค) วัดอรุณราชวราราม เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา

4. พระธรรมดิลก (โสม อนุโน) วัดราชบูรณะ เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา

และมีพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะวินัยธรชั้นอุทธรณ์ ชุดแรกดังต่อไปนี้¹¹⁷

¹¹⁵ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30, พ.ศ.2485. หน้า 1-7.

¹¹⁶ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30, พ.ศ.2485. หน้า 30.

¹¹⁷ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486. หน้า 157.

1. พระปิฎกโกศล วัดประยุรวงศาวาส เป็นหัวหน้าคณะ
2. พระวิเชียรมนี วัดอินทาราม
3. พระศรีวิสุทธิวงษ์ วัดเทพศิรินทราวาส
4. พระอมราภีรักขิต วัดบรมนิวาส
5. พระศรีสังญาณมนี วัดสุทัศนเทพวราราม
6. พระมหาทองคำ ธมฺมทุสฺสโร ป.9 วัดมหาธาตุ
7. พระครูวิจิตรธรรมคุณ วัดราชบพิธ
8. พระมหาบุษงค์ เขมวโร ป.7 วัดราชประดิษฐ์

รายนามพระเถระที่ดำรงตำแหน่งคณะวินัยธรชั้นต้นนั้นเมื่ออยู่ทั้งในส่วนกลางคือในเขตพระนครและธนบุรี ในส่วนภูมิภาคนั้นได้กระจายออกไปเกือบทุกจังหวัด เพราะคณะวินัยธรชั้นต้นนั้นโดยปกติมีจังหวัดละ 1 คณะ แต่ถ้าจำเป็นให้มีมากกว่านั้นก็ได้อีกหรือถ้าจังหวัดใดมีพระภิกษุจำนวนน้อยท่านให้หลายจังหวัดรวมเป็นคณะเดียวกันได้ ดังนั้นพระวินัยธรชั้นต้นจึงมีเกือบทุกจังหวัดจะไม่นำมากล่าวในที่นี้

ในการแต่งตั้งและการพ้นจากตำแหน่งของพระวินัยธรนั้นจะแตกต่างจากคณะสังฆมนตรี คือ คณะสังฆมนตรีได้รับการแต่งตั้งแล้วจะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปีมีการกำหนดระยะเวลาไว้ ส่วนคณะพระวินัยธรจะไม่ได้กำหนดระยะเวลาไว้เพราะพระวินัยธรทุกชั้นขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช คณะวินัยธรจึงเหมือนตัวแทนขององค์สมเด็จพระสังฆราช ในการวินิจฉัยอธิกรณ์ต่างๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วในต้นบท ซึ่งพระวินัยธรจะพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- 1) ถึงมรณภาพ
- 2) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ
- 3) ลาออก
- 4) ให้ออก
- 5) ขาดองค์คุณตาม มาตรา 10

ดังนั้นตลอดระยะเวลา 21 ปีแห่งการประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 จึงมีประธานคณะวินัยธรเพียง 3 รูปคือ

1. สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตโต) วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.2485-พ.ศ.2501
2. สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (โสม ฉนฺโน) วัดสุทัศนเทพวราราม พ.ศ.2501-พ.ศ.2505

3. พระธรรมติลก (ทองคำ จนุรูปโม ป.ธ.7) วัดบรมนิวาส พ.ศ.2501-พ.ศ.2505^{*}

ประธานคณะวินัยธรรมมีหน้าบริหารงานในคณะวินัยธรรมทั่วไปทุกชั้นและประธานคณะวินัยธรรมนี้เป็นหัวหน้าคณะวินัยธรรมชั้นฎีกาโดยตำแหน่งด้วยตามมาตรา 9 แห่งสังฆาณัติระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัย พุทธศักราช 2485¹¹⁸

การพิจารณาอธิกรณ์ของคณะพระวินัยธรรมนั้น สังฆสภาได้ออกสังฆาณัติให้ใช้ประมวลระเบียบวิธีพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ พุทธศักราช 2486 ขึ้นเรียกว่า “สังฆาณัติให้ใช้ประมวลระเบียบวิธีพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ พุทธศักราช 2486” แบ่งออกเป็น 7 ภาค 175 มาตรา โดยสรุปย่อ ดังนี้คือ¹¹⁹

ภาคที่ 1 ข้อความเบื้องต้น ลักษณะ 1 หลักทั่วไป (กล่าวถึงความหมายของคำศัพท์ต่างๆ เช่น คณะวินัยธรรม, คณะธรรมธร”

ผู้ต้องหา, โจทก์, จำเลย เป็นต้น)

ลักษณะ 2 คำร้องทุกข์และคำกล่าวโทษ (เช่น ผู้เสียหายจะร้องทุกข์กับใคร ที่ไหน อย่างไร)

ลักษณะ 3 อำนาจสืบสวนและสอบสวน

ลักษณะ 4 อำนาจคณะวินัยธรรม (เช่น ขอบเขตอำนาจคณะวินัยธรรมภายในภายนอกราชอาณาจักร)

ลักษณะ 5 หนังสือเรียก (เช่น ลักษณะหนังสือเรียกโจทก์จำเลย พยานมาให้ปากคำ)

ภาคที่ 2 การสอบสวน ลักษณะ 1 หลักทั่วไป (เช่น ห้ามมิให้พระธรรมธรยื่นฟ้อง

หลังการประชุมกติกาคำหนักเพชร พ.ศ.2494 ได้มีการแยกการปกครองในส่วนภูมิภาคเป็นสองนิภายไม่ก้าวท้าวกัน ในส่วนกลางนั้นเป็นการแยกกันโดยพฤตินัยมาตลอดอยู่แล้ว ทำให้คณะวินัยธรรมแบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือธรรมยุติกนิภายและมหานิกาย

¹¹⁸ แดลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30, พ.ศ.2485.

¹¹⁹ แดลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486.

^{*} มีหน้าที่ในการตรวจสอบสำนวนยื่นฟ้องต่อพระวินัยธรรม (ทำหน้าที่เป็นอัยการพระ)

อธิกรณโดยไม่มี การไต่สวนความผิดก่อน)

ลักษณะ 2 การสอบสวน (เช่น เจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะมีอำนาจในการสอบสวนหรือไม่ ลักษณะที่ต้องสืบสวน)

ภาคที่ 3 การฟ้องอธิกรณ ลักษณะ 1 หลักทั่วไป (เช่น ผู้มีอำนาจฟ้องอธิกรณคือ

1.พระธรรมธร และ 2.ผู้เสียหาย)

ลักษณะ 2 การฟ้องอธิกรณ (เช่น การยื่นฟ้องให้ถูกแบบแผน)

ภาคที่ 4 วิธีพิจารณาวิญจัยในคณะวินัยธรชั้นต้น

ลักษณะ 1 หลักทั่วไป (เช่น ถ้าคู่อธิกรณนำอธิกรณไปฟ้องยังศาลหลวงฝ่ายอาณาจักรก่อน คณะวินัยธรจะรับไว้พิจารณาหรือไม่ก็ได้)

ลักษณะ 2 การไต่สวนมูลอธิกรณ (เช่น พระธรรมธรจะไต่สวนมูลอธิกรณเมื่อ ได้เห็นเอง ได้ฟังเอง รังเกียจว่าเป็นอย่างนั้นจริง เป็นต้น)

ลักษณะ 3 การพิจารณา (เช่น การสืบพยาน การพิจารณา การเลื่อนการพิจารณา เมื่อมีเหตุไม่เรียบร้อย)

ลักษณะ 4 คำวิญจัยและคำสั่ง (เช่น ถ้าอธิกรณถึงที่สุด คณะวินัยธรจะสั่งกักหรือดักตัวชั่วคราวได้ตามเหตุผลสมควร ให้เลิก ห้ามอุปสมบทได้)

ภาคที่ 5 อุทธรณ์และฎีกา ลักษณะ 1 อุทธรณ์ (เช่นระยะเวลายื่นอุทธรณ์ต่อคณะวินัยธรภายในระยะเวลา 30 วัน)

ลักษณะ 2 การพิจารณา คำวิญจัยและคำสั่งของคณะวินัยธรชั้นอุทธรณ์

ลักษณะ 3 ฎีกา หลักทั่วไป (เช่น คู่อธิกรณมีอำนาจยื่น

ฎีกาคัดค้านคำวินิจฉัยภายใน 60 วัน)

ลักษณะ 4 การพิจารณา คำวินิจฉัย และคำสั่งของคณะ
วินัยธรรมชั้นฎีกา (เช่น คำวินิจฉัยของวินัยธ
ชั้นฎีกาใครจะคัดค้านมิได้)

ภาค 6 พยานหลักฐาน

ลักษณะ 1 หลีกทั่วไป (เช่น ในกรณีจำเป็นคณะวินัยธ
มีการตั้งการกสงฆ์หรือผู้สามารถเป็นตัวแทน
ไปสืบพยานได้)

ลักษณะ 2 พยานบุคคล

ลักษณะ 3 พยานเอกสาร

ลักษณะ 4 พยานวัตถุ

ลักษณะ 5 ผู้ชำนาญการพิเศษ (เช่นผู้มีความรู้ ความ
เชี่ยวชาญเฉพาะด้านนั้นๆ อันจะเป็นประโยชน์
ต่อการสอบสวน เช่น ทางวิทยาศาสตร์
ทางแพทยศาสตร์ เป็นต้น)

ภาคที่ 7 ข้อความเบ็ดเตล็ด

ลักษณะ 1 การบังคับตามคำวินิจฉัย

ลักษณะ 2 อกัยโทษ เปลี่ยนโทษหนักเป็นเบา (เช่น
อธิกรณ์ที่จำเลยต้องถูกเลิก ห้ามมิให้บังคับตาม
คำวินิจฉัยทันทีจนกว่าจะได้ปฏิบัติตามบท
บัญญัติแห่งประมวลนี้ก่อนหรืออธิกรณ์ถึงที่สุด
จำเลยจะถวายเรื่องราวต่อสมเด็จพระสังฆราช
เพื่อขอประทานอกัยโทษให้ยื่นต่อสังฆมนตรี
ว่าการองค์การปกครอง เป็นต้น)

ลักษณะ 3 ค่าพาหนะและค่าใช้จ่าย (อธิกรณ์ฝ่ายสงฆ์ไม่
มีค่าธรรมเนียมใดๆ การเบิกจ่ายให้ปฏิบัติตาม
ระเบียบกรมการศาสนา)

จากการศึกษาสังฆานัติให้ใช้ระเบียบวิธีพิจารณาวิจิตรอภิศรณ พุทธศักราช 2486 นี้ นับว่าเป็นกระบวนการพิจารณาอภิศรณที่เป็นธรรมที่สุดในด้านนิตินัย เพราะมีการมอบหมายงานให้คณะวินัยธรไปทำงานอย่างมีอิสระโดยไม่ต้องก้าวร้าวงานด้านการปกครอง

อีกอย่างหนึ่งลักษณะของการสอบสวน การพิจารณาคดีก็เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม พระวินัยธรผู้ทำการสอบสวนพิจารณาคดีในบางอภิศรณที่ห้ามมิให้เกี่ยวข้องกับอภิศรณนั้น เช่นมาตรา 73,74 ว่า

“พระวินัยธรรูปใดเกี่ยวข้องกับอภิศรณที่ตนจะฟังพิจารณาวิจิตรโดยฐานเป็นโจทก์หรือจำเลยก็ดี โดยฐานที่มีประโยชน์ได้เสียเกี่ยวข้องกับอภิศรณนั้นก็ดี ห้ามมิให้พระวินัยธรรูปนั้นเข้าร่วมพิจารณาวิจิตรอภิศรณนั้น...”¹²⁰

นอกจากนั้นเพื่อเป็นการแสดงความบริสุทธิ์ในการพิจารณาของพระวินัยธร พระวินัยธรจะขอถอนตัวออกจากพิจารณาวิจิตรได้ เช่น

1. เป็นพระอุปัชฌาย์หรือกรรมวาจาจารย์ ของโจทก์หรือจำเลย
2. เป็นสังฆิหาริก¹²¹ หรืออันเตวาลิกของโจทก์หรือจำเลย
3. เป็นเจ้าอาวาสที่โจทก์หรือจำเลยพำนักอยู่
4. เป็นผู้พำนักอยู่ในวัดที่โจทก์หรือจำเลยเป็นเจ้าอาวาส
5. เป็นญาติของโจทก์หรือจำเลย

¹²⁰ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486. หน้า 263.

พระกรรมวาจาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้สวดกรรมในคราวให้อุปสมบท นิยมเรียกว่า “พระคู่สวด” คือ พระกรรมวาจาจารย์ รูปหนึ่ง และพระอนุสาวนาจารย์ รูปหนึ่ง

¹²¹ สังฆิหาริก หมายถึง ผู้อยู่ด้วย เป็นคำเรียกผู้เข้ารับการอุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใดก็เป็นสังฆิหาริกของพระอุปัชฌาย์องค์นั้น

อันเตวาลิก หมายถึง ผู้อยู่ในสำนัก, ศิษย์

(พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ 4,2531)

ซึ่งในกรณีดังกล่าวมานี้ต้องกระทำก่อนการพิจารณาวินิจฉัย¹²¹ จากการศึกษาการพิจารณาอธิกรณ์สังฆาณัติระเบียบพิจารณาอธิกรณ์ พุทธศักราช 2486 นี้ นับว่าเป็นการพิจารณาที่รอบคอบที่สุดและยุติธรรมที่สุดซึ่งจะแตกต่างจากการพิจารณาอธิกรณ์ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 และการพิจารณาอธิกรณ์ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 เพราะทั้งสองฉบับนั้นได้มอบอำนาจในการพิจารณาคดีไว้ที่ต้นสังกัดของผู้กระทำผิด ดังนั้น ปัญหาในเรื่องของอคติย่อมมีอยู่บ้างในเมื่อมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับระหว่างผู้พิจารณาคดีกับจำเลยซึ่งปัญหานี้จะกล่าวต่อไปข้างหน้าในบทวิเคราะห์

ผลงานของพระวินัยธรในการพิจารณาอธิกรณ์ในระยะ 21 ปีแห่งการประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 นั้น มีการตัดสินอธิกรณ์ต่างๆ อยู่เสมอแต่ไม่มีการเผยแพร่เอกสารในการตัดสินอธิกรณ์เหล่านั้น ดังนั้น หลักฐานในการศึกษาคดีตัวอย่างจึงไม่มีปรากฏใน วารสารแถลงการณ์คณะสงฆ์ ยกเว้นกรณีที่เกี่ยวข้องกับศาลฝ่ายอาณาจักรด้วย เช่น กรณีของพระภิกษุเรื่อง วงษ์วิจารณ์ ยื่นฟ้องสังฆนายกและอธิบดีกรมการศาสนาในปี พ.ศ.2493¹²² แต่ไม่เกี่ยวกับการพิจารณาอธิกรณ์ของพระวินัยธรจึงไม่ขอล่าว และอีกกรณีหนึ่งคือ กรณีของพระ หิมธธรรม (อาจ อาสโภ) ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายอาณาจักรเช่นกัน ซึ่งจะกล่าวถึงในส่วนปัญหาของการปกครองข้างหน้า

กล่าวโดยสรุป การบริหารคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 โดยคณะสังฆมนตรีที่มีสังฆนายก 21 รูปและสังฆมนตรีอีกไม่เกิน 9 รูปได้บริหารงานคณะสงฆ์ตลอดระยะเวลา 21 ปีมีคณะสังฆมนตรี 7 ชุดเข้ามาบริหารงานโดยแบ่งออกเป็น 4 องค์การคือ 1) องค์การปกครอง 2) องค์การศึกษา 3) องค์การเผยแผ่ 4) องค์การสาธารณูปการ ซึ่งมีผลงานโดยสรุปคือ

1) องค์การปกครอง แบ่งออกเป็น 4 กองคือ กองการปกครอง กองการวิปัสสนาธุระ กองการวินยาศึกษา และกองเลขานุการ ผลงานของสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองทั้ง 7 ชุด ในระยะ 21 ปีมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ผลสำเร็จปรากฏโดดเด่นคือ

¹²¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 31, พ.ศ.2486 หน้า 263.

¹²² แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 44, พ.ศ.2499.

- 1.1 การกำหนดเขตการปกครองคณะสงฆ์
- 1.2 การแต่งตั้งผู้ปกครองคณะสงฆ์
- 1.3 การแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์
- 1.4 การก่อตั้งและขยายสำนักวิปัสสนา
- 1.5 การควบคุมความประพฤติพระภิกษุสามเณร

2) องค์การศึกษา ภายหลังจากที่เปลี่ยนการควบคุมการศึกษาจากมหาเถรสมาคม มาเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาแล้ว ได้มีการจัด “สภาการศึกษา” ขึ้นโดยแบ่งเป็น ฝ่ายวิชาการและฝ่ายธุรการควบคุมการสอบพระปริยัติทั้งแผนกธรรมและบาลี มีการจัดการ ปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม ตั้งสำนักเรียน ปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยขึ้น โดยได้จัด ตั้งสถาบันการศึกษาขั้นสูงขึ้น 2 แห่งคือ มหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย

3) องค์การเผยแผ่ ได้ทำการเผยแผ่เป็น 2 ส่วนคือ

3.1 ภายในประเทศ ได้มีการเผยแผ่ธรรมะ ศาสนพิธีในท้องถิ่นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอบรมข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และเอกชนต่างๆ

3.2 ภายนอกประเทศ ได้มีการเผยแผ่พุทธศาสนาออกไปโดยส่งพระไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศโดยเฉพาะในคราวฉลองพุทธศตวรรษกาล 2500 ปี ได้มีการก่อสร้างวัดไทย ในต่างประเทศเป็นแห่งแรกคือ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการก่อสร้างวัดไทยในที่ต่างๆ ในเวลาต่อมา

4) องค์การสาธารณูปการ ผลงานที่เด่นชัดโดยสรุปมี 3 คือ

- 4.1 การบูรณะและพัฒนาวัด
- 4.2 การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะ โบราณศาสนสถาน
- 4.3 การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการดูแลศาสนสมบัติกลางของกรมการศาสนา ให้เพียงพอต่อการให้การสนับสนุนภารกิจทางศาสนา เป็นต้น

ผลงานขององค์การทั้ง 4 ภายใต้อการบริหารงานของคณะสังฆมนตรีตามที่ได้กล่าว มาแล้วนับว่ามีความเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นมากเพราะเป็นยุคที่กำลังตื่น

ตัวต่อระบบประชาธิปไตย การบริหารงานของคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 จึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลขณะนั้นเป็นอย่างดี การบริหารงานของคณะสงฆ์เป็นการทำงานแนวรุกเข้าหาประชาชนมากขึ้น แต่การปกครองแบบสังฆทานิก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงเพราะปัญหาภายในคณะสงฆ์เองและปัญหาทางการเมืองทำให้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ต้องถูกยกเลิกไปซึ่งปัญหาเหล่านี้จะกล่าวถึงต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย